

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь - бакалавр

на тему: **«ШЛЯХИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗАМКІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО СПАДКУ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
напряму підготовки
034 Культурологія
Таргонська Анастасія Василівна

Науковий керівник: Нікішенко Ю.І.
Кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Пустовалов С.Ж.
Доктор історичних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ДЕК

« ____ »

2020

Київ - 2020

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. Замкові комплекси України як частина історико-культурного спадку	7
I.1. Історія вивчення пам'яток фортифікаційного зодчества	7
I.2. Теоретичні засади трактування поняття “замок”	9
I.3. Історичні особливості територіального розташування та архітектурної побудови замків	12
I.4. Характеристика сучасного замкового ландшафту України	14
I.5. Проблеми сучасного стану та використання українських замків	17
I.6. Пам'яткоохоронні установи в контексті збереження замків	22
РОЗДІЛ II. Способи репрезентації українських замків як об'єктів історико-культурної спадщини	27
II.1. Музеєфікація замкових споруд	27
II.2. Віртуалізація замків та інтерактивні виставки	30
II.3. Репрезентація замків шляхом створення туристичного продукту	34
II.4. Репрезентація об'єкта історико-культурного спадку через “подію”	37
II.5. Замкові легенди як фактор зацікавлення відвідувачів	43
II.6. Репрезентація замків у кінематографі	44
II.7. Популяризація замків України за допомогою медіаплатформ та соціальних мереж	47
РОЗДІЛ III. Перспективні шляхи репрезентації та збереження замкового спадку України на основі досвіду інших країн	52
III.1. Віртуальна реконструкція	52

	3
III.2. Аудіосупровід екскурсій	55
III.3. Комп'ютерні та настільні ігри як інтерактивний спосіб ознайомлення з замками	56
III.4. Створення готельно-рекреаційних комплексів у замках	61
III.5. Концесійний договір як можливий спосіб збереження замку	64
III.6. Застосування моделі краудфандингу	67
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ФІЛЬМОГРАФІЯ	88
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

Культурна та історична спадщина має дуже важливе значення для кожної країни, адже відіграє значну роль у формуванні національної свідомості. Архітектурні споруди є матеріальним втіленням культурного спадку нації, об'єктами колективної пам'яті. Вони є історичними пам'ятками, які представляють, підтримують та зміцнюють національну ідентичність.

Замки як пам'ятки фортифікаційного зодчества є дуже важливим елементом історико-культурної спадщини України. На сьогодні у зв'язку з певними історичними змінами можна спостерігати втрату ними своїх первісних функцій. Відсутність практичного застосування спонукає до набуття замками нового призначення, адже лише такий підхід дозволить вберегти пам'ятки від руйнації. Виходячи з цього, нові способи використання замкових комплексів, шляхи їх репрезентації як об'єктів історико-культурного спадку є суспільно важливою темою.

Актуальність роботи зумовлена тим, що на сьогодні в нашій державі існує досить велика потреба в відновленні та збереженні архітектурних пам'яток, великою частиною яких є замкові комплекси. Посприяти цьому процесу може правильна репрезентація об'єктів фортифікаційного зодчества, адже наразі дуже багато пам'яток лишаються невідомими навіть для населення місцевості, в якій вони розташовані. Ефективні способи популяризації замків можуть не тільки сприяти поширенню знань про споруди серед громадськості, а й допомагати їх фізичному відновленню, залучаючи інвестиції.

Об'єктом дослідження є український історико-культурний спадок.

Предметом дослідження виступають замки та шляхи їх репрезентації.

Метою цієї наукової праці є виявлення успішних способів репрезентації замків України та ефективних закордонних пам'яткоохоронних практик, які можуть сприяти ознайомленню суспільства з історичним спадком нашої держави та допомагати в процесі його збереження.

Для досягнення поставленої мети варто виконати такі **завдання**:

- Окреслити сучасний стан вивчення українських замків.
- Дослідити понятійний апарат, визначити особливості трактування терміну “замок”.
- Ознайомитися з історичним підґрунтям створення замкового архітектурного ландшафту України. Розкрити географічні особливості поширення такого виду пам’яток.
- Охарактеризувати українську фортифікаційну спадщину.
- Визначити основні проблеми сучасного стану замків України.
- Означити внесок пам’яткоохоронних установ у збереженість об’єктів архітектурного спадку.
- Дослідити сучасні шляхи репрезентації українських замків суспільству.
- Простежити специфіку музеєфікації пам’яток оборонного зодчества як можливого способу їх репрезентації.
- Визначити вплив подієвого туризму на сприйняття замків України.
- Проаналізувати основні тенденції залучення технологічних ресурсів до процесу ознайомлення з фортифікаціями.
- Дослідити закордонний досвід репрезентації замків та визначити можливості його перейняття в українських реаліях.
- Розкрити ефективні шляхи збереження архітектурних пам’яток, спираючись на практику іноземних країн. Визначити перспективи їх застосування щодо замкових комплексів України.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження спирається на особливості досліджуваної теми та поставленої мети, і є сукупністю загальнонаукових та спеціальних методів. До методів, що будуть використані у дослідженні, належать описовий, аналітичний, узагальнення, порівняння та

історичний. Дослідження теоретичних даних, використаних в роботі, базуватиметься на залученні аналізу, синтезу та систематизації.

Джерельну базу роботи складуть праці дослідників особливостей збереження та використання архітектурного спадку, зокрема роботи М.Рутинського, В.Петранівського, П.Раппорта, М.Макарова О.Лесика, О. Берлача, Б.Возницького, О. Бойко, О.Мацюка, О. Жукової, В.Аносової, О.Оконченко та інших вчених. Інформаційною базою дослідження послуговують також праці деяких зарубіжних авторів. В ході роботи будуть використані статті наукової періодики, медіаресурси та кінематографічні джерела.

Структура кваліфікаційної роботи. Наукова робота складатиметься зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та ілюстративних додатків. *Розділ I* матиме шість підрозділів та буде присвячений висвітленню замків України як об'єктів історико-культурного спадку. У ньому будуть описані теоретичні засади трактування поняття “замок” та особливості замкового ландшафту України. Крім того, у ньому будуть висвітлені деякі проблеми сучасного стану архітектурних споруд та особливості пам'яткоохоронної діяльності в Україні. *Розділ II* стосуватиметься шляхів репрезентації українських споруд оборонного зодчества та складатиметься з семи підрозділів. Зокрема, буде проаналізовано важливість музеєфікації, створення туристичного продукту та представлення споруди в контексті подієвого туризму. Розділ також торкатиметься проблематики репрезентації замків з застосуванням технологій. У *III розділі* будуть наведені приклади ефективного використання та збереження архітектурного спадку зарубіжних країн у шести підрозділах, а також будуть описані можливі шляхи застосування іноземного досвіду в українських реаліях.

РОЗДІЛ I. Замкові комплекси України як частина історико-культурного спадку

До складу українського історико-культурного спадку належить досить багато архітектурних пам'яток. Серед них споруди, що є зразками житлового, сакрального, цивільного, оборонного зодчества. Згідно з законодавством України об'єктом культурної спадщини є “визначні місця, споруди, а також території та природні об'єкти, незалежно від стану збереженості, які у наш час є носіями археологічної, естетичної, мистецької, етнологічної, історичної, архітектурної цінності та зберегли свою автентичність”[80]. Об'єкти архітектурної спадщини можуть мати національне, місцеве та міжнародне значення.

Українські замкові комплекси, будучи важливою складовою історико-культурного спадку України, поєднують у собі житлову та оборонну функціональну приналежність. За статусом більшість твердинь нашої держави є пам'ятками місцевого значення.

Ми зробимо спробу охарактеризувати основні чинники впливу на сучасний фізичний стан та використання замкових комплексів України. А також проаналізуємо значення пам'яткоохоронних установ у контексті збереження історико-культурного спадку.

I.1. Історія вивчення пам'яток фортифікаційного зодчества

На цьому етапі варто звернутися до історії вивчення оборонної архітектури. Перші наукові описи такого виду споруд були зроблені в 19 столітті членами Одеського товариства історії та старовини. В цей період були описані основні характеристики замків та фортець Бессарабії, Волині та Поділля [101; С.7].

У вивчення замків Галичини зробив важливий внесок А.Чаловський. Він, зокрема, вивчав історію спорудження, руйнування і реконструкції фортець і замків Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини. Замкові комплекси Галичини та Поділля досліджували також П. Раппопорт, М. Рожко, Ю. Нельговський, М. Каргер, О. Мацюк, які аналізували сучасний стан фортифікацій на основі історичного матеріалу [98;С.12]. Художню та архітектурну цінність споруд Закарпаття та Галичини вели В. Овсійчук, В. Вуйцик. Вагома частка досліджень твердинь цього регіону належить також Б.Возницькому, який будучи директором Львівської картинної галереї не лише здійснював теоретичні розробки, а й опікувався фізичним відновленням пам'яток.

Архітектурні об'єкти Поділля вивчали у 20 столітті В.Гульдман, Ю.Роме, а також Є.Сіцинський [98; С.11]. Замки Закарпаття описував Я.Пастернак. Першими дослідниками замків Волині були Ю.Дуткевич та А.Шрусевич, згодом цією темою цікавились архітектор Л.Маслов, археолог О.Цинкаловський. Кримські пам'ятки архітектури описані М.Кондаковим, Г.Котовим, Є. Єрмаковим [98; С.11].

Значний внесок в опис фортець Лівобережжя зробив історик Я.Новицький. Оборонну архітектуру вивчав та обґрунтовував її важливість у цілях туризму Г.Логвин [101; С.12].

Сучасні праці, присвячені пам'яткам фортифікаційного зодчества, стосуються переважно питання їх використання у туризмі та пам'яткоохоронній діяльності. Зокрема, замкові маршрути описані у роботах дослідників М.Рутинського, В.Петранівського, О.Мацюка та деяких інших вчених. Особливостям музеєфікації замків присвячені праці О.Жукової. Темою для багатьох досліджень є також проблематика збереження та розв'язання проблем сучасного стану архітектурних споруд.

Таким чином, замкові комплекси України були і є об'єктом дослідження багатьох українських авторів. Наразі спостерігається цікавість до використання замків у туризмі, їх музеєфікації. Це свідчить про розуміння важливості збереження пам'яток оборонного зодчества як об'єктів історико-культурного спадку України.

I.2. Теоретичні засади трактування поняття “замок”

Історико-культурна спадщина України є багатою на пам'ятки, що належать до оборонної архітектури. До них, зокрема, відносяться замки, фортеці, міські укріплення, оборонні храми. Петранівський В., Рутинський М. у своїй роботі пишуть, що на українських територіях налічується близько 5 тисяч збережених (переважно частково) об'єктів оборонного значення, збудованих до XVIII століття [93; С.256].

Звертаючись до значення терміну “замок”, варто зазначити, дослідники не мають однастайності у трактуванні даного поняття. Велика кількість визначень пов'язана зі складністю явища, його різноплановістю та еволюції архітектурних форм з плином часу. Найпростішими ранньосередньовічними формами замку були “motte” і “donjon” [85;С.55], згодом вони розвинулися до “palazzo in fortezza” (Новий час). Таке створення нових типів зодчества можна охарактеризувати як процес поєднання житла феодала й оборонного укріплення в одне ціле. Тому якщо староруський “град” є загалом укріпленим об'єктом, то “замок” характеризується в першу чергу *житловою функцією* [85;С.55].

Подібної думки дотримується дослідник П.Раппопорт, який говорить, що замок як найхарактерніше для феодального періоду явище виконував одночасно функцію житла феодала і фортеці [95; С.6]. О.Оконченко пише, що у період Речі Посполитої та Великого князівства Литовського даний термін

використовувався як назва укріплень з різним призначенням [92;С.182]. Зокрема, це дитинці городищ, поселення воєнного характеру, садиби феодалів.

М.Рутинський у своїй роботі відносить до об'єктів “замкового туризму” не лише замки, а й давньоруські укріплені городи, міста-фортеці, військові укріплення, сторожові вежі, оборонні монастирі, церкви, костели, синагоги, оборонні дзвіниці [98]. Схожі погляди у дослідженнях висловлює Б.Возницький. Зокрема, в одній зі своїх праць автор говорить про оборонні функції укріплених церков та монастирів в період пізнього середньовіччя [75;С.127]. З такого переліку різновидів архітектурних форм можна зробити висновок, що поняттям “замок” автори називають споруди, спільна риса яких **оборонне значення**.

Також варто зазначити, що під терміном “замок” найчастіше розуміють європейський замок періоду Середньовіччя. Зважаючи на виконання подвійної функції - фортеці та помешкання, оборонні споруди частково пов'язані як з житловою, так і з фортифікаційною архітектурою [88;С.24]. Для прикладу, Острозький замок свого часу поєднував у собі функції фортеці, та слугував житлом (був містом, обнесеним муром) [69;С.5]. Звертаючись до дослідження О.Оконченко, можна говорити, що головна відмінна риса замку - **соціальне призначення** [92]. Науковиця називає замком “окремий домінуючий комплекс оборонних, житлових, господарських та інших допоміжних споруд, пов'язаних спільним периметром укріплень”[92;С.183].

Поняття “замок” та “фортеця” деякі дослідники часто використовують як тотожні. Ми зробимо спробу прослідкувати спільне і відмінне у їх визначеннях та охарактеризувати наскільки взаємозамінними можуть бути ці терміни. Для цього варто першу звернутися до терміну “фортеця”. У словнику подано таке визначення: “Укріплений пункт з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, призначеними для тривалої кругової оборони”[99]. Тоді як замком є “укріплене житло феодала доби

середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими та іншими будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром з кількома вежами”[100]. Білоруський дослідник М.Макаров, говорячи про походження терміну “замок”, вказує, що дане слово виникло у польській мові (“zamek”) внаслідок спроби літературного перекладу німецького “der Schloss”[85;С.54]. Як відомо, саме звідси така назва поширилась на інші східнослов'янські мови. М. Макаров зазначає, що історики архітектури розглядають замок як “комплекс оборонних, житлових та господарчих приміщень”[85;С.54], при цьому виділяючою рисою є оборонні мури та стійкість до облоги.

З наведених визначень можна зробити висновок, що першочергова функція замку - житлова, однак це житло має бути укріпленим. В той час як фортеця в першу чергу виконує оборонну функцію. Проте варто зазначити, що остання особливість є спільною для обох видів архітектурних об'єктів. З цієї точки зору поняття “замок” і “фортеця” частково можуть сприйматися як *взаємозамінні*.

Окремо варто розглянути феномен перебудови замки у палаци, характерний для ХІХ століття. Зміна геополітичної ситуації стала причиною втрати оборонного значення замку та перетворення у житлові комплекси. Замки-палаци лише частково зберегли певні фортифікаційні елементи. Цей тип архітектури отримав назву “palazzo in fortezza”[85;С.55]

Крім того, варто звернути увагу, що в певних випадках поняття “замок” застосовують щодо резиденцій (без оборонних функцій), а також до споруд, стилізованих під замки [54; С.563].

Таким чином, для замкового комплексу характерним є поєднання житлових та оборонних функцій. У роботі ми будемо використовувати термін “замок” стосовно замків, деяких фортець, замків перебудованих у палаци, а також деяких інших архітектурних споруд, що мали оборонне значення та слугували певним соціальним центром. Крім того, в окремих випадках даний

термін є застосовуваним щодо деяких новозбудованих об'єктів на місцях колишніх оборонних споруд, які відтворюють історичні риси епохи. Такі особливості замків є досить важливими в контексті збереження історико-культурного спадку України.

I.3. Історичні особливості територіального розташування та архітектурної побудови замків

Оборонні споруди мали дуже важливе значення для українських міст та містечок протягом століть. Фортеці, замки, міські укріплення, оборонні храми були важливими для створення безпечного середовища, і умов, в яких населений пункт мав би можливість для розвитку. Крім того, фортифікації допомагали розвитку торгівлі на українських землях, адже саме через них проходили торгівельні маршрути. Варто зазначити, що для кожної епохи був характерний окремий вид фортифікаційного зодчества, зокрема для давньослов'янських часів характерні дерев'яно-земляні укріплення, згодом почалося будівництво кам'яних споруд, які згодом переросли в династичні замки-мастки. М.Рутинський зазначає, що численні українські зразки оборонного будівництва були створені як для захисту від ворожих нападів, так і для охорони магнатів і феодалів від розгніваного народу [98;С.6].

Зважаючи на геополітичне розташування, на території нашої держави свого часу була побудована велика кількість фортифікаційних споруд. Найбільше їх на Західній Україні (Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська області), дещо менше на Лівобережжі та Придніпров'ї. На це вплинула певна різниця соціального життя регіонів, оскільки феодали східної України не мали достатньо коштів для побудови мурованих замків [79]. Щодо сучасного замкового ландшафту, варто зазначити, що на нього вплинули особливості побудови споруд. Зокрема, будівельні матеріали, адже оборонні

споруди на сході створювалися переважно з дерева, тому вони погано збереглися до сьогоднішніх часів.

Замки, як правило, будувалися на підвищенні, часто біля річок (Хотин, Кам'янець-Подільський), що свого часу давало змогу ефективно чинити опір нападникам. Є випадки також побудови твердині на скелі (Тустань). Однак з правил фортифікаційного зодчества трапляються винятки. Для прикладу, замок Гольських у Чорткові (Тернопільщина) розташований у низині під горою Вигнанка. Такі особливості ландшафту стали причиною низької обороноздатності споруди.

Цікаво також простежити як змінювалися матеріали для спорудження оборонних об'єктів. До нашого часу дійшли переважно цегляні та кам'яні споруди. Дослідниця О.Гугул зазначає, що камінь та обпалена цегла стали основним матеріалом лише в XIII столітті [78]. Саме це пояснює низький рівень збереженості в первісному стані оборонних споруд часів Галицько-Волинського князівства та Київської держави, адже архітектура була переважно дерев'яною. Варто зазначити, що дерево як матеріал для укріплень не втрачало своєї популярності до XVI ст. [78]. Зокрема, перебудова Кам'янець-Подільської твердині з дерев'яної у кам'яну відбулася у XV столітті, коли місто набуло більшого значення як оборонний пункт Речі Посполитої [69;С.6]. Періодом переходу до будівництва кам'яних мурів на території Західної України дослідники називають XV-XVI століття [69;С.10]. Такі архітектурні зміни викликані важливістю укріплення для протистояння ворогам, а також мають відношення до поширення вогнепальної зброї.

Таким чином, у зв'язку з певними історичними обставинами, більша частина замків XI-XVIII століть зосереджена на території Правобережної України. Причиною зосередженості фортифікацій на заході сприяли соціальні відмінності, зокрема матеріальний стан феодалів. Архітектурні об'єкти цього

типу будувалися переважно на підвищенні та в оточенні річок для кращої обороноздатності.

I.4. Характеристика сучасного замкового ландшафту України

За приблизними оцінками, на території нашої держави знаходиться близько 116 замкових споруд XI-XVIII століть, які є частиною історико-культурного спадку України [70;С.15]. Зважаючи на історичні особливості, більша частина українських фортифікаційних об'єктів знаходиться на заході. Оборонні споруди, які повністю або частково збереглися до наших днів, розташовані на територіях Галичини, Волині, Поділля, Буковини, Карпатського регіону. Дещо менша кількість на Лівобережжі та Подніпров'ї.

Спираючись на дослідження О.Берлача, можна виділити три основні принципи розташування оборонних споруд на території України: в системі, на окраїні та поза межами населеного пункту [72;С.8]. Архітектурні об'єкти першого типу зазвичай беруть участь у формуванні силуету міста/села (Бердичів), вони можуть бути оточеними іншими історичними будівлями та брати на себе функції музею (Луцьк, Острог), або ж відокремлено розташовуватися в оточенні новішої архітектурної забудови (Дубно). Замки та фортеці, розташовані за межами населених пунктів зазвичай оточені мальовничим ландшафтом (Тайкури, Новомалин). Архітектурні споруди, розташовані на окраїнах, можуть знаходитись відокремлено, в оточенні історичної (Олика, Кременець) або ж рядової забудови (Клевань) [72;С.8].

Серед показників, що впливають на композицію замкових споруд сьогодні, спираючись дослідження на А.Артішевського, можна виділити наступне:

- “профілювання” архітектурної споруди (початкова функція);
- характер рельєфу місцевості та навколишньої забудови;

- територіальне розташування ;
- реконструкції та перебудови з історичних обставин [71;С.393].

Н.Аніпко у статті [70], присвяченій рекреаційно-туристичному використанню замків Карпатського регіону, вказує кількість пам'яток фортифікаційного значення деяких областей. Зокрема, авторка зазначає, що першість за чисельністю замків та їх руїн, або ж замків перебудованих у палаци має Тернопільщина, де налічується 32 пам'ятки [70;С.15]. Львівська область може похвалитися 15 замками, у Хмельницькій налічується 13 фортифікаційних об'єктів, дещо меншу кількість мають Закарпатський регіон (10 споруд), Івано-Франківська (7), Вінницька (9), Чернівецька (1) області [70;С.15].

Більшість замкових споруд на сьогодні знаходиться у напівзруйнованому стані, потребує реставрації. Серед архітектурних об'єктів, які були частково відновлені, внесені до складу заповідників, можна навести замки села Невицьке (Закарпатська область), сіл Урич та Старе Село (Львівщина), міст Кременець, Теробовля та Бережани (Тернопільщина), міста Галич (Івано-Франківщина) [70; С.17]. Однак значно більша кількість фортифікацій не були піддані ремонтно-реставраційним або консерваційним роботам. Прикладів таких пам'яток досить багато, серед них Маріямпільський, Жванецький, Добромільський замки, оборонні об'єкти в Сутківцях, Кудринцях. Наведені приклади є лише невеликою частиною списку споруд, що підлягають руйнуванню.

В контексті відвідуваності мають першість такі українські твердині як Кам'янець-Подільська, Хотинська та Білгород-Дністровська фортеці. Користується популярністю серед туристів Луцький замок, Замок Паланок (Мукачєво), Олеський, Острозький замки та деякі інші.

Одним з найбільш популярних туристичних маршрутів українськими замками є "Золота Підкова Львівщини". Даний напрям включає відвідання

Підгорецького, Олеського, Золочівського, Свіржського, Поморянського, Старосільського замків [98; С.370]. Аналізуючи стан замків цього переліку, варто вказати, що збереженню більшості з них посприяли процеси консервації та музеєфікації. М.Рутинський у своїй роботі зазначає, що, зокрема в Олеському замку реставрація та робота над створенням музейної експозиції розпочалася у 1970 році завдяки зусиллям Б.Г. Возницького, тодішнього директора Львівської картинної галереї [98; С.372]. Нині на території об'єкта історико-культурного спадку функціонує музей, а навколо будівлі знаходиться ландшафтний парк. Музей-заповідник "Підгорецький замок", який є філіалом Львівської галереї мистецтв, наразі знаходиться на реставрації, однак доступ туристів до ознайомлення зі спорудою дозволений. Музей-заповідник "Золочівський замок" на сьогодні перебуває в досить збереженому стані та слугує туристичною дестинацією для великої кількості відвідувачів. Поморянський замок не є музеєм і не підлягав капітальній реставрації. Свіржським замком опікується Спілка архітекторів України. Об'єктами "Золотої підкови" є також деякі фортифікації міста Львів : Львівська цитадель, Порохова вежа та інші.

Досить перспективним, але наразі не надто розвинутим регіоном замкового туризму є Тернопільщина. Тут локалізовані понад тридцять пам'яток фортифікаційного зодчества, одинадцять з яких є частиною Національного історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля». Це Скала-Подільський, Тербовлянський, Скалатський, Микулинецький, Чортківський, Вишнівецький, Язловецький, Збараський замки, а також пам'ятки в селах Золотий Потік, Підзамочок та Кривче [22]. Найбільшою популярністю серед туристів користується Збараський замок.

Львівський історик Орест Мацюк в одній зі своїх робіт виділяє туристичний маршрут по Жовківщині [87;С.51]. До нього входять зокрема

фортифікаційні об'єкти таких населених пунктів як Замочок, Жовква, Куликів, Крехів, Глинське.

Серед пам'яток східної України варто виділити Шарівський замок на Харківщині. Замок-палац у неоготичному стилі був побудований у ХІХ столітті родиною Ольховських. Негативним чином на споруду вплинуло відкриття в 1925-му на його території туберкульозного санаторію, який перестав функціонувати лише у 2008. Наразі архітектурна пам'ятка підлягає поступовій реставрації [102; С.109].

Таким чином, на території України знаходиться досить велика кількість замкових комплексів, більшість з яких розташовані на заході. Одним з найпопулярніших туристичних маршрутів є “Золота Підкова”, до якої входять замки Львівщини. Мають досить велику відвідуваність також Кам'янець-Подільська, Білгород-Дністровська, Хотинська фортеці, Острозький замок та деякі інші. Розвиток регіонального туризму сприяє збереженню пам'яток оборонного зодчества, сприяє їх відновленню. Важливим є проведення реставраційних робіт, адже такий підхід дозволяє не лише презентувати, зберігати історико-культурний спадок, а й стимулює розвиток місцевості.

I.5. Проблеми сучасного стану та використання українських замків

Українські замки, які є носіями історії та культури України, наразі перебувають в не дуже задовільному стані. Маючи великий туристичний потенціал, можливості для ознайомлення населення з історико-культурним спадком, вони лишаються невідомими для великої кількості людей. Виною цьому є досить багато факторів, пов'язаних з неправильним використанням архітектурного об'єкта, або ж його ігноруванням.

Серед основних чинників, які є причиною занедбаного стану деяких споруд фортифікаційного зодчества, їх невідомості для публіки, можна навести:

- недбалість власників;
- відсутність менеджменту на державному рівні (реставрації, консервації, музеєфікації);
- відсутність коштів для проведення відновлювальних робіт;
- ігнорування потенціалу споруди як туристичної атракції регіону;
- низький рівень залучення успішного досвіду інших країн;
- відсутність орієнтованості на потреби потенційних туристів;
- недостатня кількість інформації про замки; та деякі інші.

Ці чинники впливають на те, що вигляд багатьох об'єктів історико-культурного спадку з роками стає все гіршим. Можна навести приклади реконструйованих об'єктів з подальшим їх успішним використанням, однак цей перелік буде дуже незначним.

Характеризуючи масштаби проблем пам'яток фортифікаційного зодчества в Україні варто зазначити, що однією з найбільш глобальних є недбале ставлення власників та подальше перетворюються в руїну. Найгірша ситуація спостерігається в замках, які не були взяті під контроль держави чи фізичних осіб. Це, зокрема споруди Тернопільщини, Львівської області, Рівненщини та інших регіонів. Показовою в контексті *недбалості власників архітектурної споруди* є доля *Червоногородського замку*. Він знаходиться у селі Нирків Заліщицького району Тернопільської області. Перші укріплення тут з'явилися у IX столітті, пізніше, у 1380-х роках, тодішні власники Коріатовичі відбудували споруду. Будівлю з каменю було зведено у XVII столітті. Остаточний варіант замку, рештки якого дійшли до наших часів був збудований у 1820 році [98;С.135]. Найбільшої шкоди споруді було завдано під

час Першої та Другої світових воєн. З тих часів споруду не відновлювали. Це призвело до того, що у квітні 2013 року одна з веж частково зруйнувалася [73].

З 2000-х років власником цієї території є УАПЦ. Церква не займалась консервацією та реставрацією споруд. Негативним моментом є те, що замок не входить до реєстру архітектурних та історичних пам'яток України, не перебуває на обліку. Крім того, через проблеми з документацією продаж території не є можливим. В такому випадку дуже важливим є втручання в цей процес держави, адже замок має право вважатися частиною історико-культурного надбання та може відкрити нові перспективи у розвитку українського туризму.

Наразі існує можливість подивитися на сучасний стан замкової споруди в віртуальному 3-D вигляді [4]. На цій моделі можна побачити, що вежі знаходяться в аварійному стані, однак сама місцевість є дуже мальовничою. З недавніх часів неподалік функціонує дитячий літній табір, однак цей заклад не має впливу на відновлення історико-культурної пам'ятки.

Розв'язання проблеми занедбаності замку може полягати в перетворення його на об'єкт рекреаційного туризму. Розташування руїн є дуже вдалим з цієї точки зору - неподалік є річка, Джуринський водоспад, ліс. Організація тут екофестивалів, кінних прогулянок, реставрація замку або, за прикладом іспанських "Парадорів", реконструкція і створення готелю могли б значно підвищити рівень туризму в регіоні та посприяти збереженню історико-культурного спадку нашої держави.

Червоногородський замок ілюструє недбалість власника-організації. Тоді як доля *Микулинецького замку* є прикладом поганого стану замка, який фактично перебуває *у власності фізичної особи*, де юре будучи частиною заповідника. Звертаючись до історії споруди, варто зазначити, що початок побудови кам'яного укріплення відбувся у 1550 році [89; С.58]. До кінця XVII ст. фортифікація відігравала важливу роль як східне укріплення Речі

Посполитої. Замок перебував у власності Потоцьких, Конєцпольських, Конопків, Реїв. Нині на території живе родина, яка є нащадками служниці графині Рей Анни [76; С.135]. Внутрішній двір замку використовується для господарських потреб, що негативно впливає на потенційну туристичну атрактивність. Крім того, з чинників, що вплинули на сучасний стан можна зазначити розбір однієї з веж на матеріали у ХІХ столітті, організація ветеринарної лікарні на території за часів перебування тут радянських військ [76; С.135].

5 листопада 2008 року замок став частиною заповідника “Замки Тернопілля”, згідно з рішенням Кабінету Міністрів України. Працівники організації роблять спроби з відновлення замку, зокрема були проведені роботи по виведенню з аварійного стану, вивезена велика кількість сміття з території. В рамках проєкту інституту “Укрзахідпроектреставрації” замок мав реставруватися і згодом стати готелем у складі туристичного комплексу. На жаль, це лишилось в планах, хоча відкривало б досить гарні перспективи для розвитку туризму в регіоні. І зараз відвідувачі цього історичного місця бачать перед собою мури, які слугують “парканом” для будинку на території.

Наведені приклади ілюструють досить глобальну проблему “безвідповідальної власності”. У першому випадку спостерігається відсутність в організації-власника інтересу до збереження споруди. У другому випадку ситуація дещо краща (споруда є складовою заповідника “Замки Тернопілля”), однак наявність у внутрішньому дворі замку житлових приміщень “у дії” є відлякуючим фактором для туристичної сфери, яка є одним з основних шляхів репрезентації замкового комплексу як об’єкта історико-культурного спадку.

Деякі замки-палаці сьогодні слугують приміщенням для санаторіїв та лікарень, найчастіше психіатричних. Зокрема прикладом є замок Радзивілів в селі Олика (Волинь). Таке використання пам’ятки архітектури для господарських потреб, з одного боку, є відлякуючим фактором для потенційних

туристів, адже доступ до подібних об'єктів є обмеженим [101;С.755]. Однак функціонування закладу частково оберігає споруду від руйнування.

Крім того, для великої кількості архітектурних споруд з туристичним потенціалом характерна відсутність зосередженості на потребах туриста. ***Низький рівень розвитку інфраструктури*** є глобальною проблемою України. Однак в місцях розташування оборонних споруд (переважно селищах та околицях) ця проблема виявляється більш гостро. Часто трапляється ситуація, коли транспортного сполучення з туристичною дестинацією взагалі немає, або ж транспорт ходить нечасто. Доїхати в такому випадку можна лише на власному автомобілі, або ж на таксі. Такий розвиток подій може призвести до того, що пересічний турист просто не зможе потрапити в омріяне місце. Яскравим прикладом є відновлена фортеця в Батурині. Селище має дуже погане автобусне сполучення з найближчими обласними центрами (Черніговом, Сумами, Києвом). Дістатися місця призначення в такому випадку досить важко. Подібних прикладів налічується чимало.

Потенційним розв'язанням такої проблеми може бути домовленість адміністрації атракції (власників або ж відповідних державних органів) з туроператорами, які могли б додавати менш відомі споруди до певного туру. Так, до екскурсії “Кам’янець-Подільський - Хотин” міг би бути доданий Пановецький замок (Хмельниччина).

Також варто зазначити, що багато замків не пропонують туристам вражень (у формі заходів, театралізованих екскурсій). Це відбувається через низку причин: відсутність адміністрування взагалі (Червоногородський замок); небажання до інновацій, зосередження лише на наукових аспектах діяльності. Така характеристика клієнтоорієнтованості негативно впливає на відвідуваність місця, знижує рівень зацікавленості людей замком як об'єктом історико-культурного спадку.

Проблемою використання Українських замків є також те, що часто певні плани з реставрації та музеєфікації не втілюються в реальність. Показовою в цьому контексті є доля Язловецького замку. У 2000-х роках був розроблений проєкт з реставрації та перетворення твердині в культурно-відпочинковий центр [79]. Однак план досі не був втілений. Ще одним прикладом може слугувати замок у Підгірцях. Зокрема в 1998 році він був переданий у підпорядкування Львівській картинній галереї (за директорства Б.Г.Возницького). Були проведені роботи з реставрації та музеєфікації. Однак план розміщення у приміщенні споруди картинної галереї [96] так і залишився на папері. Ще одним не здійсненим планом стало створення готельного центру на території Бережанського замку та музейної експозиції з історії замку в одній із веж [79].

Таким чином, основними чинниками, які негативно впливають на репрезентацію замкових комплексів, є невтішний стан через недбалість власників (фізичних, юридичних осіб або ж держави), непристосованість до потреб туристів, низький рівень реалізації запланованих реставраційних та музеєфікаційних робіт через низку причин та деякі інші. Однак для цих проблем є потенційні рішення, які могли б допомогти зберегти замковий історико-культурний спадок.

I.6. Пам'яткоохоронні установи в контексті збереження замків

На сьогодні в Україні спостерігається ситуація руйнування замків, які довгий час перебували у занедбаному стані, адже не були взяті під контроль держави або ж фізичних осіб. Зокрема у 2013 році стався обвал вежі в Червоногородському замку [32], багато інших замків Тернопільщини, Рівненщини, Львівщини знаходяться на межі знищення (Клеванський, Поморянський замки). На сучасний стан архітектурних споруд мали вплив події

світових війн, недбалість власників, відсутність відчуття цінності історичного спадку (особливо в ХХ ст.).

Роботами з відновлення, консервації та реставрації пам'яток в Україні стали займатися лише на початку 1950-х років. Зокрема, були реставровані замки в Луцьку, Підгірцях, Кам'янці-Подільському, Острозі, Хотині, Білгороді-Дністровському [71;С.394]. Проведено консервацію деяких зруйнованих замкових комплексів, що мають важливе історико-культурне значення в розвитку фортифікаційного мистецтва, архітектурно-будівельних традицій українського народу.

До активізації реставраційних робіт на територіях замків долучаються національні заповідники. Одним із прикладів є *“Давній Галич”*, створений у 1994 році. Під його егідою перебувають оборонні споруди міста Галич, зокрема, Старостинський замок [91;С.191].

В Україні функціонує також Державний історико-культурний заповідник *“Буша”*, який був створений у 2000 році на території одноіменного села у Вінницькій області. До його складу входять залишки підземних ходів та фортеці XVI–XVII століття, а також деякі інші пам'ятки [21].

Ще одним прикладом організації з пам'яткоохоронної діяльності є Національний заповідник *“Замки Тернопілля”*. Він є одним з найбільших заповідників, до складу якого входять замкові споруди. Організація була утворена 1994 року у місті Збараж. Основою для неї послугувала пам'ятка фортифікаційного зодчества Збараський замок (XVII століття) [22]. На сьогодні до складу заповідника входять одинадцять замків Тернопільщини: Микулинецький, Чортківський, Скала-Подільський, Теремовлянський, Скалатський, Вишнівецький, Язловецький, Збараський, а також пам'ятки в селах Кривче, Золотий Потік, Підзамочок [22]. Статус національного заповідника передбачає проведення робіт з реконструкції та консервації, а також впорядкування території [70;С.17]. *“Замки Тернопілля”* має власну

реставраційну майстерню, наукову бібліотеку, крім того, адміністрація заповідника опікується створенням музейних експозицій та подальшою їх презентацією у замках.

Показовим прикладом впливу заповідника на стан замку може слугувати доля *твердині у Чорткові*. Перші дерев'яні укріплення тут були побудовані ще в XIV столітті. У 1597 були зведені мури з пісковика, в 1610 році - ренесансний палац на замовлення шляхтича Станіслава Гольського [81], ім'я якого наразі носить дана архітектурна пам'ятка. Донині збереглися мури та башти (дві з чотирьох), а також більшість бійниць. Ренесансний палац, який раніше був окрасою території, на жаль, не зберігся повністю до наших днів. З подій, які найбільше вплинули на сучасний стан замкової споруди, варто також зазначити наступне:

1. Наприкінці XIX - на початку XX століття коли власниками території були Садовські, приміщення здавалися в оренду, тут розташовувалися склади [48].
2. У 1863 році фортеця виконувала роль в'язниці, у якій утримували польських повстанців.
3. У 1920-х роках у замку була проведена консервація Подільським туристично-краєзнавчим товариством.
4. У радянський час (і до 2011) на його території була газозаправна станція [48].

Перша та друга події мали негативний вплив на споруду, третя була, безумовно, позитивною. Четверта ж не має однозначної характеристики, адже оскільки замок на той час не був музеєм, охорона АЗС, імовірно, вберегла його від ще більшої кількості крадіжок каміння. Однак все ж у радянський час споруда перетворювалась у руїну, оскільки реставраційні роботи не проводились.

2010 рік став знаковим для даної споруди - Чортківський замок був включений до реєстру історико-культурного заповідника “Замки Тернопілля”[49]. З цього часу на території почалися реставраційні роботи. Зокрема, у 2011 році були очищено територію, приведено в кращий стан зовнішні стіни. Наразі територія Чортківського замку доступна для відвідування, тут періодично проводяться фестивалі (“Гольський-фест”, “Чортківська офензива”). З наведеного вище можна зробити висновок, що вхідження до складу заповідника може зробити суттєвий внесок у збереження замкової споруди.

Проте, на жаль, далеко не всі об’єкти історичної замкової спадщини на території України в зяті під контроль заповідників. Велика кількість фортифікаційних споруд позбавлена опіки пам’яткоохоронних установ.

Дослідження щодо розробки проєктів реставрації та пристосування замкових споруд знаходяться в підпорядкуванні наукових інститутів. Це, зокрема, *УкрНДІпроектреставрація*, *Укрзахідпроектреставрація*, *НДІТІАМ* (Науково-дослідницький інститут теорії та історії архітектури і містобудування) та деякі інші. Пам’яткоохоронною діяльністю займаються також громадські організації, зокрема, *УТОПІК* (Українське товариство охорони пам’яток історії та культури), *НСАУ* (Національна спілка архітекторів України).

Для фізичного збереження замків важливими є наступні заходи:

1. Консервація (захист від руйнувань зі збереженням автентичності).
2. Реставрація (відновлення пошкоджених елементів з максимальним наближенням до оригінальних).
3. Музеєфікація (приведення в стан, за якого можливим є проведення екскурсій).

Крім того, можливим варіантом збереження історичної цінності є реконструкція. Відновлення імовірного оригінального вигляду споруди за

рештками чи описами може бути вирішенням у разі, якщо від архітектурної пам'ятки лишилося зовсім мало.

Таким чином, такі пам'яткоохоронні установи як національні заповідники та наукові інститути мають значний вплив на збереження об'єктів історико-культурної спадщини. Під їх егідою відбуваються реставраційні, консерваційні роботи та процеси музеєфікації. Присвоєння замкам статусу державного заповідника, музеєфікація, реставрація, консервація є дуже важливим в контексті їх відновлення.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити що українські замки є дуже вагомою частиною історико-культурного спадку. Першочергово вони були збудовані з метою об'єднання фортифікаційної та житлової функції. На сьогодні найбільше об'єктів такого типу знаходяться на Тернопільщині, Львівщині, Івано-Франківщині, Волині, Закарпатті, дещо менше в інших регіонах. Досить глобальною проблемою є сучасний стан пам'яток оборонного зодчества, багато з них наразі знаходиться в руїнах. Відновленню та збереженню можуть посприяти пам'яткоохоронні установи, зокрема досить важливою є роль заповідників та наукових інститутів. Однак далеко не всі зразки архітектурного мистецтва перебувають під егідою подібних організацій. Замки як об'єкти історико-культурного спадку нашої держави потребують задіяння нових методів збереження.

РОЗДІЛ II. Способи репрезентації українських замків як об'єктів історико-культурної спадщини

Замки є дуже важливими елементами національного надбання. Зважаючи на теперішній стан деяких з цих пам'яток, варто звернути увагу на необхідність їх реставрації, консервації, реконструкції. Однак в контексті збереження історико-культурного спадку реалізації цих процесів щодо замкових споруд може бути недостатньо. Мають місце випадки, коли після проведення відновлювальних робіт архітектурна споруда не використовується і занепадає, потребує повторного відновлення (замок у Скалаті), або ж використовується нерационально (Олика). Зважаючи на дані факти важливою для збереження є не лише реставрація архітектурних споруд, а і їх правильне використання, презентація публіці.

Ми зробимо спробу виділити найбільш дієві способи репрезентації замків України за допомогою різних “засобів комунікації” з аудиторією. У розділі будуть розглянуті конкретні приклади їх ефективного використання.

II.1. Музеєфікація замкових споруд

Ефективним шляхом збереження пам'яток історико-культурної спадщини, зокрема оборонних споруд, може бути їх музеєфікація. Цей термін є комплексом обґрунтованих з наукової точки зору заходів щодо введення пам'яток історико-культурної спадщини в придатний для екскурсійного відвідування стан [79]. Організація цього процесу стосовно замкового комплексу вимагає проведення дослідження, за результатами якого проводяться реставраційні та консерваційні роботи. Зважаючи на те, що використання замків відбувається з урахуванням їх економічної рентабельності, створення музеїв на їх території є одним з найбільш дієвих способів збереження архітектурної пам'ятки [84;С.76]. При цьому при створенні музею слід робити

тематичну прив'язку до культурних, етнографічних, історичних, архітектурних особливостей замкового комплексу.

Досить велика кількість українських замків були піддані комплексній музеєфікації. Такі об'єкти мають статус історико-культурних (-архітектурних, -археологічних) заповідників та парків. Для них характерною рисою є консервація елементів, часткова (або повна) реставрація, поєднання з природними пам'ятками. Такий підхід дає змогу більш ефективно репрезентувати культурну і природну спадщину певної місцевості. Найбільш відомими музеєфікованими об'єктами такого типу в Україні є Державний музей-заповідник "Олеський замок"(1989), Музей-заповідник "Золочівський замок" (1986 р.), Державний історико-архітектурний заповідник "Хотинська фортеця" (2000 р.) та деякі інші.

Крім того, досить поширеним є створення заповідників-міст на основі історичного центру [70]. Як приклад можна навести історико-архітектурний заповідник "Кам'янець", історико-архітектурний заповідник "Меджибіж", державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовква.

О.Жукова у своєму дослідженні зазначає, що найбільш успішно реставраційні роботи на територіях замків проходять при пристосуванні їх під музейну експозицію [79]. Як приклади, дослідниця наводить Луцький, Збаразький, Золочівський замки. І.Лисий у своєму дослідженні виділяє два найбільш перспективні типи музеєфікації замкової споруди: внутрішню (класичну) та зовнішню [84;С.76]. Для першого типу, так званого "музею в пам'ятці", характерною рисою є відкриття виставкового простору в пристосованих для цього приміщеннях замку, при цьому самій споруді не присвоюється статус музею. Другий тип має назву "скансенізація" і полягає у створенні музею просто неба. За таких умов архітектурна споруда (в цьому випадку замок) виступає як основний музейний об'єкт, відбувається процес перетворення історичної пам'ятки у "скансен"(в значенні музей на відкритому

повітрі) [84;С.76]. Причому варто зазначити, що для окремих випадків характерне поєднання двох типів музеєфікації.

В українських реаліях зовнішню музеєфікацію можна виділити як більш перспективний шлях репрезентації історико-архітектурних пам'яток. Це пов'язано з тим, що для “скансенізації” не є пріоритетом повна цілісність споруди, за таких умов консервації вцілілих об'єктів буде достатньо. Такий підхід дозволить зберегти більшу кількість архітектурних об'єктів маючи ті ж ресурси, які могли бути направлені на створення музею в одному більш збереженому замку. Включення до екскурсійних та туристичних маршрутів допоможе більш широко розкрити потенціал пам'яток, які не підлягають реконструкції. Важливим аспектом, який потрібно врахувати при адаптації замкового комплексу під музей є розташування споруди. Перебування відокремлено від популярних туристичних маршрутів, погане транспортне сполучення, є причинами того, що музей, навіть маючи привабливу експозицію, залишається маловідвідуваним.

Звертаючись до статистичних даних щодо музеєфікованих замків України, варто зазначити, що першою за кількісним показником виступає Галичина. Зокрема велику роль у цьому відіграв мистецтвознавець, директор Львівської галереї мистецтв Б.Г.Возницький. Завдяки його зусиллям були відроджені та перетворені в туристичні об'єкти замки в Олеську, Свіржі, Підгірцях, Золочеві та деякі інші. Найбільшу кількість історико-архітектурних заповідників, до складу яких входять замки, має Волинь [79]. На території історичного регіону знаходяться “Старий Луцьк”, “Стародавній Володимир”, заповідник міста Дубно, Острога, Кременецько-Почаївський історико-архітектурний заповідник. На Закарпатті музеєфікація торкнулася Мукачівського та Ужгородського замків, інші відреставровані фрагментарно для створення умов екскурсійного відвідування. Найбільша кількість збережених зразків оборонного зодчества знаходиться на Поділлі - близько 40

% [79]. Серед них найбільш відомими музеєфікованими об'єктами є Кам'янець-Подільська та Хотинська фортеці.

Одним з найбільш успішних українських замків-музеїв є *Мукачівський замок* (XIV – XVI ст.). Зокрема, нещодавно у замку “Паланок” були відкриті нові експозиції - лицарська зала, меморіальна кімната Ференца Козинці [29]. У обладнаній за кошти іноземного гранту лицарській залі проводяться концерти та урочистості. На території замку проводяться міжнародний театральний фестиваль “Карпати фест”, історична театралізована реконструкція “Весілля Ілони Зріні”. Заходи в замках-музеях є додатковою принадою, завдяки подібним подіям та раціональному використанню потенціалу, за даним 2017 року, замок відвідали 284 тисячі осіб [29]. Адміністрація замку опікується спорудою, замок постійно реставрується, було зроблене нічне освітлення. Зважаючи на наведені вище факти, варто зазначити, що для успішного розвитку замкової споруди важливою є не лише музеєфікація, а й правильне керування опісля, відкритість до інновацій.

Таким чином, створення музеїв на території фортифікаційних споруд дає змогу репрезентувати замок як об'єкт історико-культурної спадщини, надаючи до нього доступ великій кількості відвідувачів. Причому музей має можливість ознайомлювати публіку не тільки з замковим комплексом, а й з певними колекціями, експонатами, які теж є частиною історичного надбання держави. Культурно-просвітницька функція музею допомагає зробити національний спадок більш соціально значимим.

II.2. Віртуалізація замків та інтерактивні виставки

На сьогодні долученість технологій до життя людей щоденно зростає. Тому досить актуальною в контексті репрезентації історико-культурної спадщини є віртуалізація. Такий інтерактивний спосіб взаємодії має місце і в

процесі музеєфікації. Особливо коли збереження пам'ятки не є можливим, або у зв'язку з певними обставинами переноситься на деякий термін.

Як відомо, для замків характерними формами музеєфікації є фізична та віртуальна. Перша форма характеризується залученням матеріальних ресурсів, проведенням технологічних робіт для створення експозиції на базі замку. Такий спосіб, зокрема був використаний при створенні музею в Олеському замку в 1989. Віртуальна або ж нематеріальна музеєфікація відбувається шляхом створення 3D-моделі архітектурної споруди, завдяки використанню голограм, аудіо-, відеоматеріалів. Ця сучасна технологія дозволяє показати глядачеві початковий вигляд будівлі, репрезентує пам'ятку шляхом залучення інтерактиву.

Н.Поврозник називає віртуальним музеєм інформаційну систему, що містить електронну колекцію, об'єднану певною концепцією [94;С.214]. Також авторка зазначає, що під даним поняттям може розумітися “сукупність колекцій предметів (експонатів) з метаданими, що має характеристики музею і дозволяє здійснювати наукову, просвітницьку, експозиційну та екскурсійну діяльність у віртуальному просторі” [94;С.214]. Такий вид репрезентації дозволяє більшій аудиторії мати доступ до пам'ятки, у деяких випадках плюсом також може бути можливість в електронному вигляді ознайомитися з втраченими частинами споруди.

Прикладом “онлайн-музею” в Україні може слугувати платформа **“Віртуальний музей спадщини князів Острозьких”**, створена у 2019 році. На ній представлені архітектурні споруди Рівненської області (Дубенських та Острозький замки, Межиріцький монастир, Замок Острозьких в Старокостянтинові, Луцька вежа в Острозі). Як зазначається на сайті [20], оцифрованими є понад 20 автентичних експонатів XIV-XVII ст. У рамках проєкту створили 5 відео віртуальної реальності, які надають глядачеві можливість відчутти атмосферу місць, дізнатися про дільність роду Острозьких

[20]. Такі “тури” можуть зацікавити потенційного туриста, стати причиною бажання побачити на власні очі ту чи іншу архітектурну споруду. Крім того, в Острозькому замку планують вводити екскурсії з аудіогідом, QR коди для ознайомлення з експонатами та створювати англomовну версію сайту, що може посприяти залученню туристів з-за кордону.

Має функцію 3-D прогулянки також Хотинська фортеця. Віртуальний відвідувач може прогулятися її територією на офіційному сайті державного історико-культурного заповідника [52].

Для репрезентації української історико-культурної спадщини важливою є інтерактивність. Особливо ця риса значима при віртуальному ознайомленні з архітектурними об'єктами, зокрема замками. Вона допомагає глядачу краще сприймати ту чи іншу споруду, шляхом не лише ознайомлення з фактами, а й завдяки певній залученості, взаємодії. Говорячи про приклади подібних виставок в Україні, варто згадати проєкт *“Ukraine WOW”*, який не так давно почав функціонувати у приміщенні головного вокзалу столиці Київ-Пасажирський. Тут представлені багато експонатів пов'язаних з географією, історією, культурою та промисловістю України [43]. Головною особливістю є інтерактивність - можливість відчутти на дотик, дослідити візуально, у формі гри познайомитись з визначними місцями, історичними особами, цікавими фактами, які стосуються нашої держави. На виставці є можливість ознайомитися з Невицьким замком за допомогою VR, подивитися фільм про найбільш популярні фортеці України, відчутти на дотик деякі архітектурні споруди. Така форма сприйняття допомагає кращому пізнанню, підсилює цікавість, що, на наш погляд, може змотивувати до відвідання того чи іншого місця. Це, у свою чергу, допомагає репрезентації історико-культурного спадку та розвитку туризму.

Однак не лише інтерактивні виставки “про замки”, а й вони ж “у замках” могли б в перспективі сприяти розвитку замкового туризму в Україні. В

багатьох архітектурних спорудах такого типу функціонують державні музеї. І, хоча колекції та фонди можуть бути багатими, однак ця кількість не зможе компенсувати потрібної якості, якої прагне відвідувач. У даному контексті якісною складовою є не лише цікавість інформації, а й форма її подачі. Інтерактив, майстер-класи, аудіо- та відео-, VR локації могли б потенційно збільшити кількість охочих відвідати замок-музей.

Створення *3-D моделей* замків є також дуже перспективним напрямом віртуалізації пам'яток. Наразі існує можливість онлайн подивитися на сучасний стан замкової споруди в Ниркові в 3-D варіанті [4], на замок в Кременці [1]. Дані віртуальні моделі створила компанія AERO3D у 2019 році. Крім того, набуває популярності також 3-D-друк замків з пластику. Зокрема, у 2018 році були “надруковані” Кременецький, Бучацький, Терехівський, Язловецький замки, які згодом взяли участь у міжнародній виставці в Жешуві [45].

В контексті віртуалізації історичних пам'яток важливим є оцифрування історичних джерел. Можливість мати доступ до віртуальних або ж “надрукованих” 2D-, 3D-моделей, що беруть за основу результати польових досліджень або розкопок; можливість ознайомитись з аудіо-, відеозаписами, які мають відношення до певного періоду функціонування споруди; можливість побачити рідкісні фото або рукотворні відтворення є дуже важливим при репрезентації пам'яток. З цими матеріалами було б корисно ознайомитись як в інтернет-просторі, так і, власне, на території замків. Найбільш зручним за таких умов могло б бути використання QR-кодів. Такий підхід дозволить за допомогою віртуальних матеріалів візуально та інформативно доповнити реальний архітектурний об'єкт, надавши більшого емоційного наповнення, заглибивши відвідувача в контекст.

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що віртуалізація пам'яток відкриває широкі можливості для збереження і репрезентації пам'яток. Віртуальні музеї як інформаційні системи розширюють доступ до

архітектурних об'єктів, вони можуть представляти електронні версії експонатів більш тривалий час, ніж реальні музейні експозиції. Суттєвим плюсом є також відновлення погано збережених або ж повністю втрачених фрагментів, що є дуже вагомим в контексті збереження історичного спадку держави.

II.3. Репрезентація замків шляхом створення туристичного продукту

В контексті збереження історико-культурної спадщини дуже важливою є реставрація та реконструкція оборонних споруд. Приведені в належний стан будівлі мають змогу стати прибутковими через *ринок культурного туризму*. Створення туристичної дестинації може привернути увагу інвесторів до фортифікації. Історико-культурна спадщина має змогу розвинути в успішний культурний продукт [67], за допомогою якого можна репрезентувати ознаки культури, відмінні риси історії, ідентичності та менталітету. Оцінити значимість збереження архітектурних споруд для нащадків дають можливість відновлені “з нуля” будівлі.

Показовим в цьому контексті є приклад “Замку Радомисль”. Дослідники сперечаються, чи можна називати дану архітектурну споруду саме цим терміном (в значенні укріпленого житла феодала), адже це місце має зовсім іншу історію. Будівля набула свого теперішнього вигляду у 2011 році, після 5 років реконструкції. В 1902-1989 тут розташовувався млин, збудований з червоної цегли, який власне і був взятий за основу для побудови сьогочасного “замку” теперішньою його власницею Ольгою Богомолець. Якщо розглядати це місце з точки зору історичної цінності, то можна піддати сумніву можливість внесення даної архітектурної споруди до списку об'єктів замкової спадщини. Однак, якщо акцентувати на тому, що це саме реконструйоване укріплення, то “Радомисль” як повністю відновлена споруда на місці колишнього зразка оборонного зодчества може бути частиною цього переліку.

Річ у тім, що в 1612 році в цій території була збудована укріплена папірня Києво-Печерської Лаври. Вона знаходилася на річці Тетерів під Радомишлем, як зазначає в одній зі своїх праць М.Грушевський [77;С.28]. Оборона була необхідною у зв'язку з тим, що це місце піддавалося набігам кочівників зі сходу. В історичній довідці на сайті історико-культурного комплексу зазначено, що будівля мала особливу побудову. Її було зведено на гранітній скелі, стіни товщиною сягали до 1,5 метрів, були також бійниці [23]. Залишки давньої забудови були знайдені у 2007-2011 роках під час реконструкції. Зважаючи на ці дані, можна класифікувати архітектурну споруду в Радомишлі як реконструйовану будівлю оборонного значення, а отже принаду українського замкового туризму.

І хоча це місце не може похизуватися високим рівнем автентичності, створення приватного музею на території посприяло розвитку регіонального туризму та туризму на всеукраїнському рівні. Крім того, це допомогло облагородити територію, яка після закриття млина в 1989 була в жахливому стані : водойми були заболочені, по всій локації велика кількість сміття. Наразі тут знаходиться ландшафтний парк та “замок”. Загальна площа 2500 кв.м., сучасна будівля є відновленою фортифікаційною спорудою середньовічного зразка з інтер'єрами XVII-XIX ст.[23]. Принадою місця є приватний музей домашньої ікони з понад 5000 експонатами з різних регіонів країни, що датуються XVII – XX століттями.

Крім того, історико-культурний комплекс просуває український туризм за кордоном. Він став учасником та дипломантом проекту Ради Європи «Via Regia – культурний шлях Ради Європи»(2011), брав участь у міжнародній туристичній виставці у Відні “Ferienmesse” (2016) [23].

“Замок Радомисль” можна назвати одним з найбільш успішних об'єктів українського замкового туризму. Це пов'язано, в першу чергу, з гарним транспортним сполученням і відносній близькості до столиці, що дає змогу

більшій кількості туристів дістатися сюди самотужки. Більшій відвідуваності сприяють фестивалі в “замку”, проведення майстер-класів, концертів, мистецьких заходів. Крім того, приміщення та територія здаються в оренду для проведення урочистих церемоній (зокрема, весіль, Днів народжень). Тут проводяться зйомки телешоу, для прикладу, відбувався запис деяких серій проєктів “Холостяк”, “Топ-модель по-українськи” та інших. На мою думку, ці фактори сприяють популяризації “замку”, збільшенню його атрактивності. На території замку також функціонує готель.

Серед мінусів комплексу в контексті державного замкового туризму можна виділити відсутність автентичності та “недержавність”. Перший пункт справді спричиняє багато дискусій важливості “замку” серед дослідників, однак, на наш погляд, це не є перешкодою для туристичної галузі. Приватна власність є мінусом для державного туризму, однак зважаючи на швидкість реставрації державних об’єктів і їх музеєфікації, факт викуплення території та створення комплексу “Замок Радомисль” можна вважати плюсом.

Таким чином, архітектурна спадщина України, зокрема замкова, є дуже потужним туристичним ресурсом. Приклад “замку” в Радомишлі презентує деякі способи розкриття туристичного потенціалу фортифікаційних споруд, їх перспективі у даній сфері. Він є наочною ілюстрацією повністю реконструйованої оборонної споруди, яка, попри деяку відсутність автентичності, знаходить шляхи популяризації себе як об’єкта замкового туризму в Україні та презентує український культурний продукт за кордоном. Своім прикладом історико-культурний комплекс демонструє можливі шляхи відновлення та репрезентації замків нашої держави.

II.4. Репрезентація об'єкта історико-культурного спадку через “подію”

Одним з підвидів туризму, який має змогу дуже вдало репрезентувати замок як важливий об'єкт історико-культурного спадку країни є “подієвий” туризм. Мотивацією для поїздки в такому контексті слугує відвідання певного заходу (події) [68; С.167], під час якого прямо або опосередковано історія архітектурної споруди презентується публіці.

Посилаючись на роботи дослідників, можна визначити подієвий туризм (“event tourism”) як вид туризму з великою кількістю перспектив [90; С.137]. Він основним чином орієнтується на організацію заходів великого масштабу, які потенційно мають змогу створити позитивний імідж для певного місця. Важливим аспектом такого роду заходів є реклама, рівень якості якої часто є прямо пропорційним відвідуваності.

Дослідник Дональд Гетс зазначає, що “події” (“events”) є важливим мотиватором в контексті розвитку туризму [60; С.403]. Подієвий туризм допомагає популяризації міста або регіону. Особливо успішно він може себе проявити за умови низького рівня розвитку історико-культурного, природного потенціалу. Це пов'язано з тим, що метою організації заходу є привернення уваги потенційного туриста шляхом спонукання до емоційної реакції. На думку К.Вовк, заходи є важливою складовою туристичного продукту, адже характерним є становлення події на перше місце при виборі дестинації [74; С.186]. Зважаючи на цей факт, відвідувач місця буде зацікавлений в першу чергу у враженнях. Крім того, подієвий туризм дозволяє уникнути сезонного фактора відвідування тих чи інших місць, оскільки масштабні тематичні заходи можуть проводитися в будь-яку пору року. Він сприяє розвитку інфраструктури регіону.

Спираючись на вищесказане, слід зазначити, що за допомогою організації певного заходу (“event”) відбувається підсилення функцій туризму, в тому

числі й замкового. Він ефективно спрямовує туристичні потоки у заздалегідь обрану “дестинацію”. До заходів, для яких можливим місцем проведення є оборонна споруда, можна віднести:

- історичні фестивалі-реконструкції;
- музичні фестивалі;
- танцювальні заходи (бали);
- квести;
- виставки, ярмарки, концерти та деякі інші.

Говорячи про репрезентацію українських замків, варто зробити акцент на конкретних досить успішних прикладах. Найпоширенішими заходами в замках на території України є *історичні фестивалі (фестивалі-реконструкції)*. Вони відтворюють побут, військові змагання, “атмосферу” певного періоду. Найвідомішими є :

- “Середньовічний Хотин” (Хотинська фортеця);
- “Срібний Татос” (фортеця Сент-Міклош, Чинадієво, Закарпаття);
- “Porta Temporis” (Кам’янець-Подільський);
- “Ніч в Луцькому замку” (історичне арт-шоу, Луцьк);
- “Стародавній Луцьк. Епоха Доблесті” (Луцьк);
- “Забави у княжому місті” (Теребовля, Тернопільщина);
- “Форпост” (Білгород-Дністровський, Одещина);
- “Форпост” (Кам’янець-Подільський);
- “Ту Стань!” (Урич, Львівщина);
- “Стародавній Меджибіж” (Меджибіж, Хмельниччина);
- “Стара фортеця” (Тростянець, Сумщина).

Для програм більшості з цих фестивалів характерні поєдинки, театралізовані історичні дієства, музичні події, ярмарки, змагання, фасер-шоу. Крім того, їх об’єднує локація. Історичні фестивалі, як правило, відбуваються

на території відреставрованої або реконструйованої пам'ятки оборонного значення.

Докладніше феномен подієвого туризму варто розглянути на прикладі фестивалю **“Форпост”**, що відбувається на території Аккерманської фортеці (Одещина), а також у Кам'янець-Подільському. Він позиціює себе як один з найбільших фестивалів Середньовічної культури в Україні. Захід пропонує відвідувачам “стати свідком” лицарських поєдинків, які реконструйовані за адаптованими автентичним правилам, поправлятися в історичному фехтуванні, стати учасником кінного шоу та середньовічних танців [41]. Фестиваль “Форпост” проводився переважно на Хмельниччині, на Одещині у 2020 році він проходитиме вчетверте [47]. В цьому випадку можна спостерігати “розширення територіальних меж” фестивалю. Це досить гарний приклад взаємного запозичення фортифікаційними об'єктами успішної концепції зі збільшення кількості туристів.

Крім того, варто навести приклад проєкту **“Ніч в Луцькому замку”**. Проведення цього заходу стало однією з причин занесення Луцького замку до “Семи чудес України”. Дана подія посідає чинне місце серед мистецьких проєктів Волинської області. Також належить до списку “100 кращих подій для туризму України”, які були відібрані у 2012 році [90; С.140]. Ці факти ілюструють перспективи розвитку замків на всеукраїнському рівні шляхом проведення у них заходів.

Прикладами **музичних фестивалів**, які відбуваються недалеко від замків є “фестиваль українського духу “Бандерштат”, що проводиться у селі Рованці на Волині та фестиваль “Республіка” в Кам'янець-Подільському.

Серед плюсів першого з наведених прикладів варто зазначити гарний вибір локації. З 2007 року він відбувається біля замку Любарта. Програма фестивалю триває три дні та складається з концертів музичних гуртів, літературних бесід, виступів відомих людей, майстер-класів, та деяких інших

атракцій. Звертаючись до статистики, варто зазначити, що у 2018 році фестиваль відвідали 14 тисяч осіб [16], у 2019 було 10700 гостей [17]. Відомо, що велика частина аудиторії *“Бандерштату”* - місцеві, однак сюди приїздять також пошанувачі музичного мистецтва з інших регіонів та з-за кордону. Зважаючи на близькість розташування замку та часткову відсутність денної програми (зазвичай виступи ввечері), наявність великої кількості туристів у місті, безумовно, робить внесок в розвиток замкового туризму.

Що стосується фестивалю *“Республіка”* то він з 2011 до 2018 року проводився в Кам'янець-Подільському, останні роки проводиться в Хмельницькому. Подія має тривалість три дні, кожен з яких має поетичну, музичну й арт-частину, також в програмі були покази кінематографічних стрічок просто неба. За статистичними даними, фестиваль щорічно збирає близько 10 тисяч шанувальників мистецтва [38]. На жаль, після 2018 року цей факт не впливає на кількість відвідувачів фортеці в Кам'янець-Подільському, однак захід все ж є прикладом потенційного збільшення потоку туристів до об'єктів оборонної спадщини.

Варто зазначити, що привертати увагу туристів до замків можуть і фестивалі, не пов'язані з мистецтвом та історичною реконструкцією. Гарним прикладом такої досить успішної у статистичному плані події може слугувати фестиваль повітряних куль в Кам'янці-Подільському. *“Кубок Поділля”* проводиться на Хмельниччині з 1998 року [30]. Під час святкового дійства у небо злітають понад десяток повітряних куль. Туристи можуть спостерігати за дійством, або ж безпосередньо долучатися до польотів. Прагнення вражень, які забезпечує даний захід, є одним із рушіїв розвитку замкового туризму.

З зазначеного вище можна виокремити Кам'янець-Подільську фортецю як найуспішнішу DESTИНАЦІЮ з точки зору замкового “подієвого” туризму. Вона є задіяною у фестивалях-реконструкціях, певний час була місцем проведення музичного фестивалю, слугує локацією для фестивалю повітряних куль.

Фортеця може бути гарним прикладом розкриття “подієвого” туристичного потенціалу оборонної споруди.

Ще одним типом заходів, що підвищують цікавість до замкового туризму є бали. Зокрема, це *історичні бали-реконструкції*, що відбуваються на території замків та маєтків.

Організаторами таких заходів в Україні є студії танцю. Серед них :

- “Міжсвіття” (Одеса);
- “La Reverie” (Київ);
- “Естель” (Полтава);
- “Vintage Dance Community” (Київ);
- “Міжсвіття в НаУКМА” (Київ).

Організації ставлять перед собою завдання популяризації історичних танців (танців минулих сторіч), вивчення їх історії та відтворення моди певного періоду. Для кращого занурення в атмосферу вони організують костюмовані бали в відповідних локаціях. Серед минулих заходів : “Бал у Шарівському замку 2018” (Харківщина), “Приєм у маєтку Чечелів” (Самчики) [37], “Бал літньої ночі” (особняк Якоба Полякова, Київ) [15], участь у “Качанівських музах”(Чернігівщина).

Події такого типу підвищують інтерес аудиторії до історії. Учасники дізнаються про правила поведінки та особливості бального етикету, вивчають особливості танцю, дізнаються цікаві факти про архітектурні споруди, які слугують локаціями. Відвідувачі заходів, як правило, діляться враженнями у соцмережах, а також зі своїм оточенням. Це сприяє поширенню інформації та мотивує більшу кількість людей на відвідання тієї чи іншої туристичної дестинації. Крім того, важливим аспектом діяльності організаторів є благодійність. Зазвичай зібрані за квитки кошти жертвуються на реставрацію

архітектурної споруди, що є позитивним фактором у контексті збереження історико-культурного спадку.

Альтернативним способом ознайомлення з історичною цінністю деяких пам'яток є організація *квестів* для відвідувачів. Інтерактивна форма сприйняття додає цікавості та сприяє кращому засвоєнню інформації. Українські замки не часто проводять подібні заходи, однак все ж вони мають місце. Для прикладу, на офіційному сайті Хотинської фортеці висвітлюється інформація про проведення квесту “Таємниці Хотинського замку” для дітей до Дня Незалежності України [24]. Періодично квести відбуваються також у Луцькому, Дубенському замку та деяких інших. Подібне залучення до історії в ігровій формі, впроваджене на постійній основі, могло б істотно підвищити інтерес дітей до історико-культурного спадку.

Спираючись на наведені вище приклади успішного розвитку замкового “івент-туризму”, можна виділити такі перспективи замків у контексті репрезентації споруди як об’єкту історико-культурного спадку:

1. формування позитивного іміджу місця завдяки рекламі;
2. репрезентація історії замку, акцентування на важливості його збереження;
3. мотивація до відвідування місця шляхом пропонування вражень;
4. наявність коштів на реставрацію замків внаслідок підвищення відвідуваності.

Таким чином, організація заходів у замках, є перспективною складовою стратегії розвитку туризму, причому як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях. Події такого типу є одним зі шляхів репрезентації замків як важливих об’єктів історико-культурної спадщини України. Такий підхід наголошує на важливості їх збереження.

II.5. Замкові легенди як фактор зацікавлення відвідувачів

Особливим шляхом репрезентації замків як складової частини культурної спадщини України є народна творчість. Майже кожна оборонна споруда на території нашої держави має власну “вигадану історію”. Попри те, що більшість подібних розповідей суперечать історичній науці, вони все ж частково мають вплив на сприйняття пам’ятки візитерами, підвищуючи їх цікавість.

Замкові легенди нерідко виступають як атракція для туристів. Особливо їх важливість проявляється, коли візуально архітектурна споруда не викликає інтересу. Легенди розвивають уяву відвідувачів, вимагають задіяння фантазії. Завдяки їм окремі місця замку можуть бути сприйнятими по-іншому, будучи розглянутими в контексті вигаданої історії. Крім того, легенди можуть слугувати “візитівкою” фортифікацій при організації у них певних заходів, зокрема театралізованих дійств.

Серед найбільш характерних сюжетів та рис, якими володіють замкові легенди, можна назвати:

- *містичність*. В досить великій кількості легенд згадується привид, який блукає територією фортифікації. Прикладом можуть слугувати розповіді про Олеський замок [36];
- *таємничі ходи*, підземелля, як сполучають з іншим замком або містом (розповідь про підземний шлях від Терехівського до Микулинецького замку);
- *замкові криниці* (замок Паланок, Кременецький замок [27]);
- *військова міць*. Прикладом може слугувати легенда про неприступність Кам’янець-Подільської фортеці за часів нападів Османа II;
- *нещасливе кохання*. Для прикладу, легенда Острозького замку про Галшку[13];

- *самопожертва, яка закликає до співчуття.* Досить відомою є легенда Кременецького замку про дочку замкового воєводи Ірву та аварського ватажка; та деякі інші.

Варто звернути увагу також на таку особливість як розбіжність версій. Для прикладу, серед легенд замку Любарта, є ті, які частково навіть суперечать одна одній. Перша легенда розповідає любов князя Любарта до дівчини Оксани [35], тоді як у другій ідеться про вірність власника луцької твердині померлій дружині Буші [13]. Героїнею ще однієї легенди є 19-річна Магдалина, яка блукає в катакомбах біля замку [35]. Кожна архітектурна споруда може мати кілька подібних “казок”, які, в свою чергу, можуть доповнюватися, будучи частиною народної творчості. Такі розповіді оповивають місце ореолом таємничості та цим надають певну перевагу в туристичному плані.

Таким чином, в контексті збереження історико-культурної спадщини легенди замків є досить важливими. Не зважаючи на їх часткову або повну невідповідність історичній науці, подібні розповіді роблять навіть візуально неприглядні об’єкти, руїни цікавими для відвідувачів. Це дозволяє репрезентувати архітектурні пам’ятки більш широкій публіці.

II.6. Репрезентація замків у кінематографі

Кінематограф є досить ефективним транслятором інформації та цінностей. Фільми мають вплив на суспільство, адже, наприклад, коли певна мода зображується у кінострічці, вона, як правило, переймається аудиторією. Варто зазначити, що кінопроекти можуть слугувати й освітнім цілям, зокрема, історичні можуть давати глядачам уроки історії шляхом зображення певного часового періоду. Кінематограф є джерелом інформації для окремих верств населення, а тому може виступати репрезентатором історико-культурного спадку, і пам’яток фортифікаційного будівництва зокрема.

Українські замки були неодноразово показані публіці у фільмах. В деяких українських зразках оборонного зодчества були зняті історичні костюмовані драми, комедії, серіали та телешоу. Серед фільмів та серіалів, зйомки яких проводилися на території замків нашої держави, можна навести “Д'Артаньян і три мушкетери” (1979), “Тарас Бульба” (2009), “Троє”(2017), серіали “Зачароване кохання”(2008), “Вовче сонце”(2013), “Кріпачка” (2019) та деякі інші.

Багатосерійний пригодницький фільм *“Д'Артаньян і три мушкетери”* режисера Георгія Юнгвальда-Хількевича був презентований публіці у 1979 році. Радянська кінострічка була знята за романом Олександра Дюма “Три мушкетери”. Події фільму розгортаються у Франції, однак майданчиком для зйомок слугувала Львівщина. Серед пам'яток оборонного зодчества Галичини у кінокартині зустрічаються Свірзький замок, палац Потоцьких, Олеський та Підгорецький замки. Крім того, в одній зі сцен фігурує Хотинська фортеця. Свірзький замок є частиною декількох картин фільму [40]. В одному з перших епізодів саме в ньому головний герой прощається з батьком перед подорожжю до Парижа (*Див. Додаток 1*). Саме тут відбувався пікнік французького Короля та Кардинала (*Див. Додаток 2*). В деяких кадрах твердиня слугувала фоном. Для прикладу, сцена з каретою Міледі (*Див. Додаток 3*). Крім того, замок грав роль Бетюнського монастиря (Монастиря кармеліток в Бетюні), в епізоді кінострічки на цій локації можна розгледіти замковий міст (*Див. Додаток 4*). На теренах архітектурної споруди проходили зйомки також однієї з фінальних сцен. Палац Потоцьких у фільмі виконав роль резиденції капітана Де Тревеля, а Олеський замок послужив оселею для графа Бекінгема. Сцена балу була відзнята у Підгорецькому замку. Один з епізодів також демонструє глядачеві облогу Ла-Рошелі, роль якої відіграла Хотинська фортеця (*Див. Додаток 5*).

Ще однією “кінематографічною” спорудою є палац графів Шенборнів. Він розташований неподалік Мукачева. Тут проходили зйомки радянського фільму “Сімнадцять миттєвостей весни” (1973) та казки “Снігова королева”(1966). Зараз на території пам’ятки архітектури розміщений санаторій [33].

Повертаючись до теми репрезентації *Свірзького замку*, варто також зазначити, що на його території нещодавно відбувалися зйомки фільму “Олекса Довбуш” Олеся Саніна [44]. У прокат кінострічка має вийти восени 2020 [19]. Події фільму відбуваються у першій половині XVIII ст. та описують життєву драму Олекси Довбуша.

Зйомки героїчної драми 2009 року **“Тарас Бульба”** за мотивами одноіменної повісті М.Гоголя теж проходили на територіях деяких фортифікаційних споруд України. Зокрема у кінострічці задіяні Кам’янець-Подільська та Хотинська фортеці. У Кам’янці-Подільському були зняті похідні сцени. В той час як Хотин послугував знімальним майданчиком психологічно важкої сцени страти сина Тараса Бульби (*Див. Додаток б*).

Досить популярною локацією для зйомки художніх фільмів та серіалів є маєток Чечелів у селі Самчики, біля Старокостянтинова. Для прикладу, тут були зняті телевізійні серіали “Зачароване кохання” (телеканал “Інтер”, 2008), “Вовче сонце” (“Білорусьфільм”) [39]. Крім того, архітектура маєтку у Самчиках, а також територія замку князів Острозьких репрезентована в деяких сценах історичного вестерну “Троє”(2017) [39].

В контексті репрезентації замків у телесеріалах, варто також згадати багатосерійну костюмовану мелодраму “Кріпачка” (“Кріпосна”), зняту на замовлення каналу СТБ. Знімальним майданчиком для кінокартин серіалу послугували маєток Чечелів на Хмельниччині, замок Вишневецьких на Тернопільщині, а також територія палацово-паркового ансамблю “Качанівка” на Чернігівщині.

Найбільш популярною українською замковою локацією для зйомок телешоу є “Замок Радомисль” на Житомирщині. Тут відбувався запис деяких серій проєктів “Холостяк”, “Топ-модель по-українськи”, “Х-фактор” та деяких інших.

На жаль, у кінематографічній сфері українська замкова спадщина наразі репрезентована дуже мало. Причому більшість фільмів є ще радянськими, а деякі з нових зазнають критики за російськомовність (“Кріпосна”), або ж взагалі забороняються через хибне трактування національної ідеї (“Тарас Бульба”). Однак українські замкові споруди - це ресурс, який можна і варто використовувати в кінематографі. Причому користь від цього може отримати як кінострічка, презентуючи автентичність, так і архітектурна споруда, яка стає відомою широкому загалу, викликає зацікавлення завдяки цій презентації.

Таким чином, фільми є досить ефективним репрезентатором історико-культурного спадку публіці, який варто використовувати. Наразі українські замки задіяні в досить малій кількості кінематографічних проєктів, однак вони мають великий потенціал для зйомок історичних кінострічок.

II.7. Популяризація замків України за допомогою медіаплатформ та соціальних мереж

У теперішній діджиталізований час більшість комунікацій між людьми відбуваються через посередництво Інтернету. Він слугує платформою для поширення та пошуку інформації, а також знайомства і спілкування. Завдяки притаманній їм масовості, соцмережі, медіаплатформи можуть бути активним каналом для привернення уваги до проблем українських пам’яток архітектури.

Важливу роль у репрезентації замкових комплексів України наразі відіграють блоги, ютуб канали, періодичні видання, медіапроєкти. Вони збагачують знання пересічних громадян про архітектурні споруди,

наголошують на важливості збереження історико-культурної спадщини. Варто також зазначити, що шляхом створення інтернет-сторінок, відео, написання статей можуть бути поширені певні історичні відомості, або ж інформація, яка може допомогти при плануванні візиту до замку.

Гарним прикладом подібної медіа-популяризації може слугувати проєкт *Ukraïner*, створений у червні 2016. Метою платформи є переосмислення культурних кодів та історичних особливостей українських земель; дослідження етнографічних, географічних, антропологічних цікавинок. Такий підхід, за задумом авторів, має сприяти підвищенню цінності природних та історичних багатств країни для українців і розвитку нашого спільного простору [12].

Проєкт реалізовано за підтримки Українського культурного фонду. Він працює на волонтерських засадах, наразі до організації приєдналися вже понад 200 осіб. Учасники їздять Україною в антропологічно-етнографічні експедиції, записують інтерв'ю з місцевими жителями, висвітлюють цікаву інформацію про різні куточки нашої держави. Проєкт також має статті та відеосюжети про принади замкового туризму (зокрема про замок Сент-Міклош, Кам'янець-Подільську фортецю та інші). На мою думку, особливості подачі матеріалу, додаткові інтерв'ю з долученими до певної діяльності людьми, відсутність сухого викладу фактів роблять платформу цікавішою і спонукають людей подорожувати.

Основні форми комунікації проєкту з аудиторією - це ютуб-канал, статті на сайті, а також сторінки в соцмережах (Інстаграм та Фейсбук). Така кількість платформ робить можливим залучення більшої кількості глядачів/читачів. Дуже важливим позитивним аспектом діяльності *Ukraïner* є переклад інформації іноземними мовами - найчастіше англійською, а також німецькою, польською, французькою та деякими іншими. Це допомагає розвивати не лише внутрішній туризм, а й сприяє залученню іноземних громадян.

Позитивній репрезентації замків можуть також сприяти *інформативні сюжети* про архітектурні принади *на телеканалах*. Зокрема, як приклад можна навести проєкт “Моя країна. Прекрасна і незалежна” телеканалу “1+1”. Він висвітлює гарні куточки України з висоти пташиного польоту, можна поглянути на цікаві місця за допомогою технології 360°. У рамках проєкту були зняті ролики про замок Любарта у Луцьку, Кам’янець-Подільську фортецю, Шарівський замок [28]. Подібні відео надихають на відвідання зображених місць і сприяють туристичній діяльності, наголошують на важливості збереження історико-культурної спадщини України.

Більшість українських замків, у яких функціонують музеї мають *сайти та сторінки в соцмережі Фейсбук*. Це, зокрема, замок Паланок на Закарпатті, Хотинська фортеця та деякі інші об’єкти. Такий підхід допомагає більш ефективно комунікувати з потенційними туристами, швидше розповсюджувати інформацію про заходи, які відбуватимуться на території пам’яток фортифікаційного зодчества. Сайт є джерелом інформації про історію замку, часто саме на цьому каналі інформації публікуються статті наукових співробітників замкового комплексу. Крім того, саме тут можна дізнатися ціни на відвідування та графік роботи туристичної дестинації.

Досить важливим для розгляду в контексті репрезентації історико-культурних пам’яток є приклад використання соцмережі Tinder для популяризації та збору коштів на реставрацію дванадцятьох українських замків. *Проєкт “Одинак шукає музу”* був створений на підтримку благодійного фонду “12 вартових” [50], який опікується відновленням замків та докладає зусиль до створення інфраструктури для замкового туризму. Маркетингову стратегію розробило агентство Royenko Agency [26]. Суть задуму полягала у створенні профілів в соцмережі для знайомств Tinder дванадцятьом українським замкам, з зазначенням віку, локації споруди та опису з наголошенням на самотності (подібного до романтичної історії). Зокрема, були створені сторінки палацу

Шувалових, Микулинецького, Свірзького, Поморянського, Хустського, Острозького замків, Коропецького, Шарівського палацу, садиби Даховських, палацу Жешувських- Лянцкоронських, Сангушків, замку Сент-Міклош. Кожна з архітектурних пам'яток мала також хештег #самотністьруйнує.

На жаль, проєкт тривав лише короткий час: адміністрація платформи Tinder заблокувала сторінки, через невідповідність правилам сайту, за якими використання профілів організаціями заборонено [26]. Однак така інформаційна кампанія мала певний результат, набувши розголосу в українських та світових ЗМІ. Самотність замків привернула увагу суспільства, було зібрано 25 000 грн [51]. Крім того, фонду запропонували волонтерську допомогу та допомогу з купівлею будівельних матеріалів. Таким досить незвичним способом була привернена увага до проблем українських замків та зібрано деяку кількість коштів на допомогу їх збереженню.

Отже, використання ресурсів інтернету (соцмереж, медіаплатформ) є досить важливим в контексті репрезентації історико-культурного спадку України сьогодні. Спираючись на наведені вище приклади, можна зробити висновок, що такі допоміжні чинники як медіапроєкти, створення профілів на платформах для спілкування, висвітлення в ЗМІ можуть суттєво впливати на інформованість суспільства з приводу проблем пам'яток архітектури, а також допомагати отримати матеріальну підтримку від аудиторії, знайти потенційних спонсорів. Крім того, використання медіаресурсів може сприяти зацікавленню суспільства в історії певних об'єктів фортифікаційного зодчества, і, виходячи з цього, робити внесок у збереження історико-культурного спадку нашої держави.

Розглянувши проблематику репрезентації замків, ми з'ясували, що досить ефективними способами в контексті збереження пам'ятки є музеєфікація, створення можливостей для екскурсійного відвідування. В цьому процесі важливим є залучення інтерактиву. Зокрема, створення виставок у самих замках або таких, в яких замки (інформація про них) є частиною експозиції є ефективним методом популяризації історико-культурного спадку. Також на сьогодні ефективним репрезентатором пам'яток публіці можуть бути віртуальні тури, створення 3-D моделей архітектурних споруд.

Досить важливим в контексті репрезентації пам'яток є створення туристичного продукту. Чинне місце в цьому процесі посідає подієвий туризм. Організація історичних, музичних театральних фестивалів, балів та деяких інших подій на території замків може бути досить ефективним способом залучення публіки, привернення уваги до пам'ятки архітектури. Подібну функцію можуть вдало виконувати замкові легенди та кінематографічні стрічки, які слугують фактором зацікавлення потенційних туристів.

Крім того, успішно себе проявляє залучення технологічних ресурсів для репрезентації замків. Зокрема, використання медіа-платформ, соціальних мереж може набагато збільшити аудиторію, яка могла б ознайомитись з історичною пам'яткою у віртуальному форматі. Крім того, такий підхід може посприяти приверненню уваги суспільства до проблем об'єктів оборонного зодчества.

Таким чином, дослідивши способи репрезентації українських замків, ми виділили найбільш дієві методи в контексті збереження історико-культурного спадку. Вони можуть застосовуватись як до вже задіяних в туристичну сферу комплексів, так і як спосіб популяризації та подальшого збереження пам'яток, які, лишившись без нагляду, потерпають від руйнувань.

РОЗДІЛ III. Перспективні шляхи репрезентації та збереження замкового спадку України на основі досвіду інших країн

Для підвищення ефективності процесів репрезентації та збереження замків України важливим є залучення іноземного досвіду. В цьому контексті варто зробити наголос на ефективності методів та можливості їх залучення в українських реаліях.

Ми спробуємо проаналізувати шляхи використання та охорони архітектурних пам'яток, спираючись на конкретні приклади, а також опишемо технологічні методи репрезентації замків.

III.1. Віртуальна реконструкція

Архітектурний ландшафт країн центральної та західної Європи містить досить багато споруд оборонного значення. Доля деяких з цих замків в дечому нагадує стан українських твердинь: у зв'язку з різними факторами вони потерпають у руїнах. Альтернативним шляхом репрезентації подібних об'єктів є створення віртуальних реконструкцій, анімованих 3-D моделей, які могли б продемонструвати порівняння первісного стану з сучасним. Таким підхід може застосовуватись також з метою реновації замкових комплексів, презентуючи можливі візуалізовані шляхи їх відбудови.

Замки, які не підлягають реконструкції можуть бути репрезентовані шляхом створення відновлювальних 3-D моделей, які зацікавлені можуть побачити у мережі, або ж скориставшись QR-кодом біля замку. Подібний проєкт нещодавно втілило лондонське креативне агентство NeoMam Studios на замовлення австралійської страхової компанії Budget Direct [53]. Були опубліковані мультиплікаційні зображення семи замків середньовічної епохи, які наразі перебувають у руїнах. 3-D моделі у вигляді анімації відновили первісний стан архітектурних споруд. Під час реалізації проєкту дизайнери скористалися послугами архітекторів, які, в свою чергу, вивчали старі

креслення, картини та деякі інші документи [53]. Таким способом були реконструйовані Самоборський замок (Samobor Castle) у Хорватії (XIII століття); французький замок Шато Гілард (Château Gaillard, XII-XIII століття); замок Дунноттар (Dunnottar Castle) у Шотландії (XIII століття); ірландська твердиня Менло (Menlo Castle); замок Ольштин (Olsztyn Castle) в Польщі; замок Спіш (Spiš Castle) в Словаччині; румунська фортифікація Поенарі (Poenari Castle) [53]. Такий спосіб репрезентації зруйнованих твердинь може мати досить великі перспективи й в Україні. Як вже згадувалося в попередніх розділах, 3-D моделі мають і українські замки, однак вони не є “відновлюваними”, тобто зображають сучасний стан руїн. Віртуальна реконструкція як спосіб ознайомлення з колишньою величчю замків може привертати більше уваги публіки, таким чином популяризуючи історико-культурний спадок нашої держави.

Доречним в цьому контексті буде також використання прикладу проекту “3D-Arch3” [66], який полягав у віртуальній реконструкції та візуалізації складних архітектурних зразків. Робота над дизайном була розпочата у 2005 році й наразі є завершеною. В рамках проекту були змодельовані деякі архітектурні споруди Північної Італії. Була створена фотореалістична візуалізація замків провінції Трентіно, зокрема споруди Валер, Авіо (*Див. Додаток 7*) та Стеніко (*Див. Додаток 8*). У процес були інтегровані різні методології та технології: використовувалися фотоматеріали, зроблені з гелікоптера, було задіяне лазерне сканування та існуючі плани поверхів, крім того, були вивчені всі деталі інтер’єру. Замок Стеніко дизайнери змодельовали досить детально. Були висвітлені всі його компоненти: споруди змішаних стилів організовані навколо 4 дворів; внутрішні та зовнішні високі товсті стіни з арочними воротами; ренесансна лоджія, побудована Клезіо; башта годинника та вежа; пандуси та сходи до входів на багаторівневі будинки; каплиця Сан-Мартіно 13 століття з середньовічними фресками; кімнати з ренесансними

фресками [63]. Таке ґрунтовне дослідження має змогу застосовуватись у різних сферах. Результати цього підходу продемонстрували, що створені деталізовані моделі є придатними для відстеження часових змін, для майбутнього реставрації, а також можуть бути використані в контексті освіти та туризму [66].

Процес якісної візуальної реконструкції є досить тривалим, для прикладу, робота над австрійським середньовічним замком Куфштейн (Kufstein) відбувалася впродовж 4 років [61]. Під час реалізації проєкту були задіяні аналітичні методи, а також цифрові фотограмметричні системи. Для створення деталізованого зображення технічні працівники виміряли та обчислили понад 200 000 одиничних точок [61]. Крім самого фортифікаційного об'єкта була створена також модель навколишнього ландшафту. Основною ціллю моделювання було порівняння стану фортеці до реконструкції 1997 року та після, а також для деяких інших цілей. Зокрема, змодельована пам'ятка національної спадщини наразі використовується для інтерактивної навігації на вебсайті фортеці [7], а також функціонує як самостійний проєкт для туристів в межах архітектурної споруди.

Візуальна презентація руїн в деяких випадках може бути набагато ефективнішою, ніж повна реконструкція будівель [65; С.95]. Творчий підхід та інноваційність є надзвичайно важливими як у випадках великих реставраційних, так і консерваційних робіт, завдяки чому можна досягти кращого відтворення історичного характеру.

Отже, віртуальна реконструкція є досить ефективним шляхом репрезентації замків. Вона дає змогу аудиторії простежити часові зміни вигляду архітектурної споруди, крім того може бути використана для пришвидшення реставраційних робіт. Застосування такого підходу щодо українських фортифікаційних споруд сприятиме збереженню історико-культурного спадку нашої держави.

III.2. Аудіосупровід екскурсій

Досить ефективним технічним методом репрезентації замкових комплексів є використання аудіогіда. Практика такого проведення екскурсій є досить популярною, зокрема у музеях. Цей підхід є майже рівнозначним індивідуальній екскурсії, адже дозволяє відвідувачу розпоряджатися своїм часом самостійно та приділяти увагу тим експонатам, які цікавлять найбільше.

Найпопулярнішою платформою для екскурсійного аудіосупроводу є IZI.TRAVEL [14]. Компанія була заснована 2011 року в Амстердамі, у 2013 році додаток почав своє функціонування. Наразі статистика застосування налічує понад 3 мільйони використань на місяць і щорічний приріст на 100% [56; С.420]. Сьогодні IZI.TRAVEL є найпопулярнішою безкоштовною платформою для створення музейних аудіогідів та маршрутів. Застосунок може бути використаний як для прослуховування екскурсії на місці, так і для планування туристичних маршрутів. Особливістю сайту є те, що кожен охочий може додати власний путівник та аудіоекскурсію. Додаючи вміст до карти, можна створити визначені місця та виділити область, в якій буде активовано GPS. Аудіопутівники можуть бути переглянуті віддалено на сайті компанії, на мобільних телефонах через загальний додаток izi, а також шляхом сканування QR-кодів.

Одним із досить відомих проєктів, реалізованих за допомогою та за підтримки IZI.TRAVEL, мав назву #iziTRAVELSicilia. Він був створений 2016 року та мав на меті популяризувати сицилійську культурну спадщину. На початку було доступно лише 7 аудіовідників у цілому регіоні, наразі їх налічується 183. На платформу були додані аудіоописи пам'яток, місць, пейзажів та витворів мистецтва. До акції були долучені близько 3200 людей серед них як профільовані науковці, так і студенти, і навіть учні [55; С.32]. Через платформу izi.TRAVEL був поширений 3D-вміст, задля кращого

візуального розуміння та поглиблення розуміння археологічного контексту. Також віртуальні реконструкції пам'яток старовини Сицилії стали доступними на YouTube. Приклад сицилійського культурного проєкту демонструє об'єднання громади для просування спільної культурної спадщини.

Шляхом використання додатку IZI.TRAVEL можна знайомитись з замками Польщі, Португалії, Австрії, Франції та деяких інших країн. Серед українських замків на платформі наразі представлені Луцький (як частина оглядової екскурсії містом), Кам'янець-Подільський, Дубенський та Бережанський замки. Такий підхід суттєво поліпшує екскурсійне обслуговування, адже відвідувачі можуть ознайомлюватися з об'єктами в комфортному для них темпі, або ж ознайомлюватися з об'єктом культурного спадку до екскурсії у цікавій формі. Залучення жителів місцевості до створення аудіоекскурсії по замковому комплексу, за прикладом Сицилії, могло б мати дуже хороші результати в Україні. Застосування такого підходу могло б підвищити усвідомлення спільноти щодо важливості збереження та популяризації історико-культурного спадку.

Таким чином, аудіосупровід екскурсій, будучи досить популярною світовою практикою має багато перспектив і в Україні. Деякі вітчизняні замки поступово починають задіювати цю методику. Залучення пересічних громадян до створення аудіогідів на платформі IZI.TRAVEL, за сицилійським прикладом, могло б підвищити інтерес до збереження історичної спадщини нашої держави.

III.3. Комп'ютерні та настільні ігри як інтерактивний спосіб ознайомлення з замками

Сьогодні сприйняття нової інформації часто вимагає залучення певного інтерактиву. Одним зі шляхів репрезентації та ознайомлення суспільства з архітектурними спорудами можуть бути комп'ютерні та настільні ігри.

Відеоігри в сучасному суспільстві є дуже популярними серед молоді. На жаль, не кожна з подібних забав має позитивні наслідки. Однак, зважаючи на залучення широкої аудиторії, варто використовувати цей медіаканал для навчання, поширення інформації та прищеплення певних цінностей молодому поколінню. Дослідниця ігор Карен Діл у своїй роботі говорить, зокрема, про такі позитивні аспекти навчання за допомогою ігор як внутрішня та зовнішня мотивація гравця; чіткі цілі, які мотивують активну практику набутих знань; застосування отриманих навичок до різних проблем і контекстів у реальному житті [58]. Відеоігри є ефективним каналом спілкування, вплив якого може відрізнятися від змісту конкретної гри. Зважаючи на це, можливим шляхом репрезентації замків України може слугувати створення серії відеоігор, у яких би події розгорталися на території фортифікаційних споруд нашої держави.

У сучасній світовій ігровій індустрії відзначається значна поширеність замків у іграх різних жанрів та стилів. Серед прикладів популярних ігор можна навести стратегію *Mount&Blade*. Гра, розроблена турецькою компанією, переносить гравців у атмосферу “уявного” Середньовіччя, одна з її версій - “With Fire and Sword” демонструє козацькі часи. Не зважаючи на те, що мета гри не ознайомлення з замками, одним із напрямів все ж є взаємодія з архітектурними спорудами - у формі штурму, захоплення, володіння. Розробники створили досить реалістичні моделі фортифікацій. У версії “Mount&Blade:Mount Warband” були відтворені деякі замки. Прикладом також може слугувати доповнення “Русь XIII століття”, де містяться деякі укріплення, прототипами яких, імовірно, були реальні споруди. Створення подібних ігор, у яких би фігурували українські архітектурні пам’ятки зі створенням “інформаційних дошок” потенційно могло б підвищити цікавість та поліпшити обізнаність гравців у історії та структурі українських замків.

Крім того, прикладами ігор, в яких фігурують фортифікації, можуть слугувати *The Witcher*, *Cossacks*, *Assasins Creed*, *Black Desert* та деякі інші.

Рольова відеогра про середньовічний фентезі світ “*Відьмак*” (*The Witcher*) була створена польською компанією “CD Projekt RED” за мотивами одноіменної серії романів Анджея Сапковського. На карті гри присутні деякі замки, форти, місця з мурами. Велику кількість замків створювали за зразком вже існуючих, зокрема в ігровому Новіграді можна простежити схожість з польським Гданськом. Цікавим є факт, що один зі змальованих у грі замків (Вроніце) дуже нагадує замок Любарта в Луцьку (*Див. Додаток 9*), це, зокрема, зауважує український письменник та блогер Остап Українець [46].

У іграх *Assasins Creed ma Black Desert* відтворюються різні часові епохи, тому, хоча й опосередковано, замки як частина ігрового світу у них мають місце. Парадоксально, але і в *World of Tanks* є карти, на яких присутні руїни замків. Деякі фортифікації присутні також у грі *The Elder Scrolls*. Крім того, події та території вигаданих замків відбуваються в стратегіях *Stronghold, Warcraft, The Lord of the Rings, Age of empires, Total war*. Доцільною в цьому контексті є також згадка гри *Anno 1404* компанії Ubisoft. Містобудівна стратегія про Середньовіччя знайомить гравців з процесом розвитку невеликих європейських містечок на початку XV сторіччя. Там, зокрема фігурують відтворені 3-D моделі за прикладом деяких реально існуючих споруд. Комп’ютерна гра *Kingdom Come: Deliverance* майже точно відтворює структурні особливості середньовічних замків, підтвердженням цьому є вигадані споруди Castle Skalicky, Castle of Talmberg, Upper Castle of Rattay.

Розглядаючи приклад гри “*Козаки*”, історичної стратегії від українського розробника GSC Game World, варто зазначити, що такого поняття як “замок” у ній немає. Однак гравці мають змогу будувати у реальному часі мури й башти, які можуть брати за приклад українські пам’ятки. Показовою в контексті відтворення зовнішнього вигляду споруди у тривимірному форматі є також гра *Minecraft*. Гравці можуть створювати моделі ідентичні справжнім

пам'яткам архітектури. Зокрема, нещодавно за допомогою гри був “побудований” білоруський Новогрудський замок [18].

Відеоігри можуть бути використані у навчальних цілях. Перевагою їх є те, що, представляючи цифрову версію будівлі та місця, є можливість представити нестатичне оточення споруди, тобто більшу кількість простору, ніж за умови використання паперової мапи або малюнок чи фото. Представлення у відеоіграх архітектурних споруд може дозволити користувачам досліджувати історію в більшій глибині та з кращим уявленням про контекст, ніж це могла б робити книга [62]. Хоча відеоігри на історичну тематику не є ідеальною заміною відвідування локації чи музею, вони можуть допомогти дізнатися нову інформацію про те чи інше місце.

Варто зауважити, що створення моделей пам'яток архітектури в іграх може допомогти при їх майбутній реконструкції або відновленні. На жаль, навіть пам'ятки світового значення не є “застрахованими” від пожеж та руйнувань. Прикладом може слугувати ситуація 2019 року з Собором Паризької Богоматері, де раптовий вогонь зруйнував частину даху будівлі та внутрішнє оздоблення. Дещо раніше для історичної гри *Assassin's Creed Unity* (2014 рік) була створена тривимірна модель собору, авторка - дизайнерка студії Ubisoft Каролін Мюсс. Французький розробник запропонував надати ці графічні матеріали, які досить точно відтворюють колишній вигляд споруди в оригінальному масштабі, для допомоги у відновленні собору [34]. З цього можна зробити висновок, що створення моделей архітектурних споруд в іграх може суттєво допомогти при відновленні пам'ятки після руйнувань внаслідок надзвичайних ситуацій.

Настільні ігри є також цікавим альтернативним шляхом репрезентації замків як історико-культурного спадку. Зокрема, відомою є гра *“Замки Бургундії”*, яка опосередковано відсилає до фортифікаційного зодчества Середньовічної Франції. Гра містить фішки, картки з зображенням замків. Крім

того, як приклад можна навести гру *“Між двох замків короля Людовіка”* (Between Two Castles of Mad King Ludwig), *“Замки Тосканії”* (The castles of Tuscany), які ознайомлюють зацікавлених з деякими пам’ятками Німеччини та Італії. Настільні ігри *“Каркассон: Замок”* (Carcassonne: The Castle), *“Катакомби і замки”* (Catacombs & Castles), *Castles of Caladale* інформують гравців щодо особливостей структури замків з архітектурної точки зору.

Інформативною в контексті ознайомлення з пам’ятками є також гра *“6 замків”* (6 Castles). Особливість зображення замків у ній полягає в тому, що їхня структура презентована у своєму первісному вигляді, навіть якщо наразі замок перебуває напівзруйнованому стані. Настільна стратегія знайомить гравців з шістьма архітектурними спорудами Португалії:

1. Замок в Монсанто (Castelo de Monsanto) ;
2. Замок Іданга (Castelo de Indanha-a-Nova);
3. Замок Пенга-Гарсія (Penha Garcia fortress);
4. Замок в Пенамакорі (Castelo de Penamacor);
5. Сабугальським замком (Sabugal Castle);
6. Замок Сонтелга (Castelo de Sortelha).

Застосування підходу репрезентації пам’яток через настільні ігри щодо замків України могло б посприяти підвищенню усвідомленості у важливості історико-культурного спадку, а також потенційно могло б дати поштовх до розвитку туризму певного регіону.

Близькими до настільних ігор є *тривимірні пазли* (дерев’яні, з картону або пластику). Вони можуть бути цікавими не тільки для дітей, а й для дорослих. Наразі в такому форматі доступні багато світових визнаних споруд - Ейфелева вежа, Букінгемський палац, Біг Бен, Пізанська Вежа, іспанський Храм Святого Сімейства та багато інших. Є серед них і замки, здебільшого німецькі - Гогенцоллерн, Нойшванштайн. Під час дослідження асортименту тривимірних пазлів були виявлені й моделі деяких українських замків, однак придбати їх

можна лише на сайті виробника. “Країна замків та фортець”[25] пропонує маленькі керамічні моделі українських споруд (Свірзького, Збаразького, Жовківського, Олеського замків, Хотинської фортеці та деяких інших). На жаль, на українському ринку асортимент подібних товарів з українськими пам’ятками представлений не надто широко. Збільшення популярності подібних конструкторів завдяки рекламі могло б потенційно вплинути на знання дітей про особливості структури та зовнішній вигляд замкових комплексів нашої держави.

Таким чином, комп’ютерні та настільні ігри, будучи досить популярними серед молоді, можуть слугувати альтернативною платформою для навчання, засвоєння інформації. Зважаючи на це, матеріали про структуру українських замків, їх географічне розташування, історичні особливості в іграх може поглибити знання історико-культурної спадщини в молодого покоління. Крім того, створення розробниками віртуальних тривимірних моделей архітектурних споруд може зробити суттєвий внесок у їх відновлення, а матеріалізовані 3-D моделі можуть допомогти дітям та дорослим ознайомитись з замками.

III.4. Створення готельно-рекреаційних комплексів у замках

Для українських замків є характерним низький рівень залучення іноземного досвіду. Це є чинником, який заважає успішній репрезентації замку як історичної споруди та гальмує розвиток туристичної сфери. Причинами цього може бути небажання впроваджувати щось нове, нестача матеріальних ресурсів та інше. Однак часто взяття за приклад досвіду інших держав показує можливі перспективи вітчизняної туристичної галузі.

Досить поширеною практикою у європейських країнах є використання потенціалу замків для отримання прибутку, зокрема, завдяки готельній сфері. Для прикладу, для Словаччини, Чехії, Польщі, Іспанії велика частка

надходжень від туристичної сфери припадає саме на ефективне використання історико-культурного спадку [82; С.13].

Досить успішним в цьому контексті є досвід Іспанії, в якій туризм займає третю позицію по надходженнях в економіку країни [97;С.116]. Прикладом залученості іспанських замків до даної сфери є *“Парадори”* (*“Paradores”*). Це оригінальна мережа готелів, які розташовуються всередині або на території певної архітектурної пам’ятки. О.Романенко зазначає, що вперше “Парадор” було відкрито королем Альфонсо XIII у 1928 році [97; С.120]. Наразі в Іспанії функціонує 86 готелів такого типу. Створення таких закладів в замках, фортецях, палацах, монастирях додає атракції будівлям та слугує можливим прикладом раціонального використання великих за розміром споруд. Туристичний досвід Іспанії міг би бути перейнятий українською сферою послуг. Більшість замкових споруд в Україні розташовані на підвищенні та біля річок. Ці характеристики надають можливість створення готелів в мальовничій місцевості, які б мали попит.

Важливим також є аспект міжнародного співробітництва. Рекламою іспанських курортів закордоном займається “Turespasa”, інститут туризму в Іспанії, що фінансується з державного бюджету. Така промоція за межами країни має змогу збільшити потік туристів. Крім того, важливим є те, що в Іспанії сертифікація послуг та ліцензування знаходиться в підпорядкуванні місцевої влади. Визначальним органом також є Рада з розвитку туризму, серед членів якої є представники приватного бізнесу [97; С.120]. Ці аспекти досить важливі, адже дозволяють ухвалювати важливі рішення особам, які дійсно зацікавлені у розвитку туристичної сфери, пов’язаної з їх бізнесом або ж місцевістю. Така “децентралізація” могла б суттєво підвищити якість послуг Україні.

Р.Корсак в одній зі статей наводить за приклад досвід задіяності замків Чехії в готельну сферу [82; С.13]. Зокрема, найвідомішими готелями такого

типу є Штиржин (Štiřín), Штекл (Štekl), Руже (Ruže), Хруба Скала (Zámek Hruba Skala), Карлштейн (Karlštejn) та деякі інші. Однією з особливостей політики Чехії щодо подібних пам'яток є продаж у приватні руки [82; С.13]. Передача архітектурних споруд відбувається за певних умов, зокрема має бути проведена реконструкція. Крім того, регулюється подальша доступність об'єкта для туристів.

Успішно задіяні у сферу готельного бізнесу оборонні споруди має і Польща. Для прикладу, “історичний готель” у Карпніках (Zamek Karpniki), Суліславі (Sulisław), палаци Котулінських, Кробельовіце, Краскув та інші. Деякі замки Польщі входять до складу організації *Історичні готелі Європи (The Historic Hotels of Europe - “ННЕ”)*, яка було створена 2003 року з метою об'єднання незалежних готельних асоціацій [8]. До складу ННЕ входять історичні споруди 21 європейських країн, зокрема Австрії, Бельгії, Чехії, Хорватії, Греції, Нідерландів та деяких інших. Під опікою організації, окрім замків, знаходяться також садиби, монастирі, палаци, монастирі, таунхауси, вілли та резиденції, які зберегли свій історичний характер.

Практика створення готелів на території замків є характерною також для Угорщини. На території країни збереглося близько 3500 пам'яток оборонного зодчества та садиб, які наразі є задіяними в туристичній сфері [86], зокрема в деяких з них створені готельні комплекси. Перший заклад такого типу розпочав своє функціонування у 1938 році місті Фюзеррадвань. Десять років потому замок-готель був націоналізований, перейшов у державну власність. Наразі він перебуває у підпорядкуванні Дирекції Архітектурних Пам'яток [86]. З 1990-х років в Угорщині були створені готельні об'єкти у більше ніж 70 колишніх резиденціях знаті. Сьогодні готелі такого типу є досить популярними серед туристів. Прикладами можуть слугувати переобладнані замки у Симортонії, Сираці, Таркалі, Шопроні, Хедерварі та деяких інших населених пунктах. Приваблюючим фактором для відвідувачів

служує також організація заходів на території комплексів. Користуються популярністю фестивалі дегустації вин, театралізовані змагання, історичні паноптикуми, кінні змагання [86].

В Україні замкові споруди мало залучені в готельну сферу. Одним із прикладів є палац Шенборнів у селищі Карпати, який наразі функціонує як санаторій [86]. Більшість з сьогочасних замків-готелів є побудованими за історичним зразком новітніми спорудами, які не передають атмосферу минулих епох. Перспективи для організації подібних закладів на території мають досить багато українських пам'яток, зокрема мукачівський замок Паланок, деякі архітектурні споруди Львівщини та Тернопільщини. Крім того, суттєво розвинути рівень туризму в певних регіонах потенційно могло б перетворення руїн в місце для відпочинку, побудова поряд готелю та консерваційні роботи. Такий підхід міг би посприяти збереженню фортифікаційних споруд.

Таким чином, створення готелів у замках як спосіб репрезентації культурного спадку має широкі перспективи в Україні. Спираючись на досвід Чеської республіки, Іспанії, Польщі та деяких інших країн можна визначити, що за умови правильної регуляції з боку держави, можливим є продаж у приватні руки та організація рекреаційних комплексів. Такий підхід дозволить реконструювати замок, зробити його більш популярним у туристичній галузі.

III.5. Концесійний договір як можливий спосіб збереження замку

Одним із можливих державної способів регуляції збереження замкових комплексів може бути концесійна угода. Концесія є договором передачі майна, що належить державі або територіальній громаді в експлуатацію іншій державі, фізичній особі або ж фірмі на тимчасовий період [83; С.359]. Угода відбувається за умови взяття суб'єктом (концесіонером) зобов'язань управління об'єктом історико-культурного спадку та майнової відповідальності за нього. Говорячи про архітектурні пам'ятки, варто зазначити, що даний договір може

допомогти вберегти замки від руйнації, при цьому залишаючи їх у власності держави.

Концесійні договори є досить поширеною світовою практикою. Прикладом успішної концесійної угоди може слугувати договір між урядом Чорногорії та "Aman Resorts" щодо передачі острова з історичними пам'ятками у тривале користування туристичній компанії [59]. Стосовно замків подібні договори уклалися також в Польщі, Франції, Великій Британії, Чехії та деяких інших країнах. Як приклад - знаходження французького замку Шантії (Château de Chantilly) у розпорядженні мільярдера Каріма Ага-хана IV на умовах концесії [9]. Меценат виділив 70 мільйонів євро на реконструкцію споруди, посприяв реставрації. Наразі територія пам'ятки відкрита для туристів, тут знаходиться музей Корде. Ще одним французьким замком, який знаходиться у приватній власності є шато Шенонсо (Château de Chenonceau). Наразі споруда доступна для екскурсійного відвідування [2].

Для країн Європейського Союзу поширеною наразі є практика продажу архітектурних пам'яток за невеликі кошти. Така політика пояснюється досить великими капіталовкладеннями новоспеченого власника в споруду надалі. Договір купівлі передбачає дотримання певних правил власником. Зокрема, об'єкт має залишатися публічним місцем, а всі реставраційні, консерваційні роботи мають бути проведені під керівництвом необхідних інстанцій.

На території Чехії багато замків перебуває у власності приватних осіб. Такими об'єктами історико-культурної спадщини є замки Мельник, Штернберк, Конопіште, Карлштейн. Перша з наведених вище пам'яток, Mělník, належить графу Лобковіцу, котрий іноді самостійно проводить екскурсії для відвідувачів у відкритій для гостей частині замку. На території знаходиться ресторан, готель. Крім того, шато має сайт, де можна скористатися 3-D туром [3]. Загалом продаж палаців, замків та фортець приватним особам є досить поширеною практикою для Чеської республіки.

Відновлення завдяки приватним інвесторам та концесійним договорам є популярним явищем також у Польщі та Великій Британії. Така політика є прийнятною, адже допомагає у відновленні та збереженні історико-культурного спадку країн. Можна навести досить багато прикладів, коли польські та британські приватні замки слугують одночасно заповідником, готелем та музеєм [83; С.361]. Тобто знаходячись у власності фізичних осіб, вони лишаються відвідуваними екскурсійними об'єктами.

Концесія має багато переваг. Серед них можна виділити залучення партнерства приватного бізнесу і держави щодо розв'язання проблем, які стосуються історико-культурного спадку. Крім того, позитивним фактором є збереження стану архітектурного об'єкта шляхом залучення інвестицій, що хорошим чином впливає на туристичну сферу. Однак серед недоліків укладення договору концесії теж варто виділити кілька моментів. Зокрема, це певні ризики неякісної реставрації, або її відсутності, недбалості нового власника. Крім того не є неможливим варіант привласнення пам'ятки орендарем внаслідок незаконних дій.

Деякі українські замки теж є об'єктами концесійного договору. Перша така угода в Україні відбулася у 2010 році та стосувалася двох архітектурних пам'яток: фрагментарно збереженого замку у Старому Селі та палацу у Тартакові (Львівщина) [83; С.360]. Наразі будівлі знаходяться у занедбаному стані, що говорить про недієвість. Натомість досить успішним прикладом в контексті України є орендований замок “Сент-Міклош” в Чинадійовому. Теперішнім власником фортифікації є митець Йосип Бартош. Чоловік втілює у життя план створення у замку картинної галереї, тут відбуваються пленери художників, діє художня школа, проводяться концерти, а також щорічний історичний фестиваль “Срібний Татош” [86]. Перші гроші на реставрацію споруди були виділені Міністерством культури Угорщини, допомагали також меценати. Відновлення цього замку на своєму прикладі демонструє, що договір

концесії замку в українських реаліях є можливим, однак за умови, якщо орендар матиме не лише бізнес-інтереси, але й ідейне натхнення.

Таким чином, спираючись на світову практику можна зробити висновок, що концесія є досить ефективним способом розв'язання проблеми занедбаного стану замкової спадщини. На прикладі Польщі, Чорногорії, Чехії, Франції та деяких інших країн можна простежити позитивні аспекти приватної власності на замки, яка стимулює їх туристичний розвиток. Концесійний договір, об'єктом якого став український замок Сент Міклош демонструє, що такий підхід щодо українських пам'яток фортифікаційного зодчества теж може бути досить дієвим.

III.6. Застосування моделі краудфінансінгу

Останнім часом в Америці та серед країн Європейського Союзу почав набувати популярності новий підхід до збереження історико-культурного спадку. Це інноваційна модель забезпечення фінансування проєктів, що має назву краудфінансінг (від англ. crowdfunding). Нова форма фінансування дозволяє фізичним особам або підприємствам зібрати досить великі суми шляхом отримання незначної пожертви, позики чи інвестицій від великої кількості людей [64; С.3].

Краудфінансінг має декілька різних форм, найуспішнішою з яких є модель на основі винагороди. В обмін на пожертвування проєкту учасники отримують не фінансові вигоди, найчастіше нематеріальні. В такому випадку мотивація спонсорів може бути пов'язаною з низкою факторів. Наприклад, проєкт може забезпечити соціальний зиск, який бажає підтримати донор, або ж розробка проєкту, для втілення якого збираються кошти, цікавить і самого фундатора [64; С.11]. Подібне "громадське фінансування" зародилося в Америці, і наразі є досить поширеним явищем в країнах ЄС. Процес залучення потенційних

інвесторів, відбувається, як правило, за посередництва Інтернету, завдяки краудфандинговим платформам.

Одним із прикладів застосування моделі краудфандингу стосовно замкових споруд є збір коштів для купівлі замку Шато де Мот-Шанденьє у Франції, який проходив у грудні 2017 року [10]. Завдяки пожертвам інтернет-користувачів було зібрано 500 тисяч євро на купівлю та відновлення напівзруйнованого замкового комплексу XIII століття.

Замок має багату історію, але, на жаль, повторюючи долю багатьох інших твердинь, через втрату функціональності останні десятиліття потерпав від руйнування. У 2017 році у краудфандинговому проєкті взяли участь близько 6500 спонсорів, середня сума пожертви склала 50 євро. Зібрані кошти були направлені на купівлю замку. Платформою для процесу став сайт Dartagnans.fr [5], учасниками стали громадяни з 45 країн світу [10]. Люди, які долучилися до проєкту стали співвласниками архітектурної споруди. Серед особливих їх привілеїв можливість відвідання замку, контролю реставраційних процесів та участь у прийнятті рішень, які стосуються подальшої долі пам'ятки [10]. Наразі на території пам'ятки проводяться відновлювальні роботи.

В цьому контексті варто навести більше інформації щодо краудфандингової платформи Dartagnans.fr [5]. Це французька компанія, що займається просуванням та збереженням історико-культурної та мистецької спадщини у Франції. Стартап був заснований Роменом Делаумом та Бастієном Гуллардом у 2015 році [57]. Найбільш відомими проєктами компанії є збір коштів на купівлю та реставрацію французьких замків Шато де Мот-Шанденьє (Château de la Mothe-Chandeniers) та Шато де Ебаупіне (Château de l'Ébaupinay). На сайті компанії можна робити внески, слідкувати за перебігом збору коштів, а також ознайомитись з вже реалізованими проєктами. Зокрема, платформа Dartagnans долучилася до відновлення замку Делясе (Château de Lassay), Сечільєн (Château de Séchilienne), Тильцького замку (Château du Theil),

донжону Монтротієр (Le Chateau de Montrottier) та багатьох інших пам'яток. Особливістю сайту є також наявність відеозапису про споруду, який, як правило, презентований у формі відеозвернення-розповіді про плани ініціатора проєкту та перспективи після відновлення. Такий підхід є досить важливим, адже має змогу привернути увагу потенційних донаторів. Крім того, платформа дає можливість будь-кому створити власний краудфандинговий проєкт. Однак до цього є певні вимоги, зокрема, мистецька чи архітектурна пам'ятка має знаходитись у межах Франції. Таким чином платформа популяризує французьку історико-культурну спадщину та сприяє її відновленню.

Застосування моделі краудфандингу щодо українських замків могло б суттєво посприяти їх збереженню. В цьому контексті варто також акцентувати на власне українському успішному прикладі реалізації подібної кампанії стосовно замку у Підгірцях. У 2017 році благодійний фонд "Софон" через платформу Na-Starte зібрав кошти, необхідні для виготовлення та встановлення нових баясин та парапетів на території Підгорецького замку-палацу [31]. Однак цей випадок є одним з небагатьох і отримав набагато менше коштів та медіарозголосу ніж французькі аналоги. Українські фортифікаційні споруди мають історичну цінність і збір коштів на їх реставрацію шляхом краудфандингу має багато перспектив в Україні. До цього, зокрема, можуть бути долучені платформи Na-Starte [11], Спільнокошт [42], Dreamstarter [6] та деякі інші.

Таким чином, краудфандинг є досить успішною економічною моделлю, яка може забезпечити збір коштів на певні проєкти. Застосування такого підходу щодо українських замкових комплексів може суттєво посприяти їх збереженню та проведенню реставраційних робіт.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що досить важливим в контексті збереження та репрезентації історико-культурного спадку України є запозичення іноземного досвіду. Зокрема, досить вдалими світовими практиками є віртуальна реконструкція споруд, аудіосупровід екскурсій. Залучення таких методик має багато перспектив в нашій державі.

Крім того, транслятором цінності історико-культурного спадку можуть виступати комп'ютерні та настільні ігри. Поширені серед молоді, вони можуть слугувати джерелом інформації, тому створення ігор про українські замки має багато перспектив.

Спираючись на іноземний досвід варто також наголосити на позитивних аспектах організації готельно-рекреаційних комплексів у замках, а також укладенні концесійних договорів по передачі фортифікацій у тимчасове користування приватним особам або фірмам. Такі підходи є досить поширеною практикою за кордоном, їх залучення в українських реаліях може мати суттєвий вплив на збереження історико-культурного спадку. Також ефективним способом залучення інвестицій у реставраційні процеси можуть бути краудфандингові платформи.

Таким чином, застосування іноземного досвіду репрезентації та збереження пам'яток архітектури може мати багато перспектив в Україні.

ВИСНОВКИ

На території нашої держави знаходиться дуже багато пам'яток фортифікаційного зодчества. Замкові комплекси, у зв'язку з певними історичними обставинами, наразі розташовані здебільшого на заході. Багатою на архітектурні пам'ятки такого типу є Тернопільщина, Львівщина, Івано-Франківщина, Волинь. Замки прикрашають також території Рівненщини, Хмельниччини та деяких інших регіонів.

Збереження історико-культурного спадку України є дуже важливим питанням на сьогодні. Забезпеченням цього процесу в межах замків опікуються пам'яткоохоронні установи, державні заповідники та деякі інші організації. Роботи з реконструкції, реставрації, консервації, музеєфікації можуть суттєво поліпшити фізичний стан архітектурних пам'яток. Тоді як нематеріальному збереженню історичної спадщини може посприяти усвідомлення населення країни щодо її цінності та важливості відновлення пам'яток.

Дослідивши особливості ознайомлення людей з об'єктами фортифікаційного зодчества, ми, оперуючи конкретними прикладами, виділили деякі найбільш поширені способи репрезентації культурного спадку України. Зокрема, суттєвий вплив на цей процес має музеєфікація самої пам'ятки, або створення музейної експозиції на її території. Серед технологічних аспектів висвітлення українських фортифікацій варто також виділити віртуалізацію замків та організацію інтерактивних виставок. Віртуальні тури, інтерактивні мапи є ефективними способами ознайомлення суспільства з пам'яткою фортифікаційного зодчества.

Крім того, одним з найбільш успішних шляхів репрезентації є створення туристичного продукту. За таких умов людина взаємодіє з замком через безпосереднє відвідування. Досить цікавим та ефективним способом представлення історичної цінності споруди може бути організація мистецьких

або історичних заходів на її території. Користуються популярністю в Україні історичні фестивалі-реконструкції, лицарські поєдинки, музичні та екофестивалі, танцювальні заходи (бали), квести, театральні вистави, концерти для населення тощо. З точки зору “подієвого” туризму найбільш задіяними у цій сфері є наразі Кам'янець-Подільська фортеця, Луцький замок, замок Паланок та деякі інші. Однак кожна українська пам'ятка, маючи багату історію, може бути репрезентована через організацію заходів на її території. Ідейне натхнення цьому процесу можуть надати замкові міфи та легенди, які презентують споруду публіці у загадковому світлі.

Важливим також є застосування технологій та медіаресурсів при репрезентації історико-культурного спадку. Зокрема, в ході роботи було виявлено, що висвітлення замків у кінематографі, залучення медіаплатформ та соцмереж є досить ефективними методами ознайомлення, привернення уваги до пам'яток. На прикладі проекту “Одинак шукає музу” благодійного фонду “12 вартових” можна продемонструвати, що соціальні мережі можуть не тільки презентувати замки, а й допомагати залучати матеріальні ресурси та волонтерську підтримку для їх збереження та реставрації.

Проаналізувавши іноземний досвід, ми виявили, що в контексті збереження національної спадщини досить ефективною є віртуальна реконструкція. Австрійський проєкт компанії NeoMam Studios демонструє, що створення анімованих відновлювальних моделей замків може бути цікавим способом репрезентації пам'ятки. Крім того, оскільки такі моделі створюються на основі дослідження історичних та архітектурних матеріалів, вони можуть бути використані при відновленні фортифікаційної споруди.

Варто зазначити, що достатньо перспективним шляхом презентації замків може бути використання їх моделей в комп'ютерних та настільних іграх. Такий спосіб може слугувати альтернативним методом ознайомлення з замковою спадщиною для молодого покоління. Крім того 3-D моделі, створені

дизайнерами ігрової індустрії, можуть допомогти при реконструкції та реставраційних роботах, що можна побачити на прикладі Собору Паризької Богоматері та гри Assassin's Creed Unity.

Спираючись на закордонну практику та деякі успішні приклади в Україні, можна навести певні перспективні способи збереження історико-культурного спадку нашої держави. Зокрема, у Європі досить поширеним явищем є створення готельно-рекреаційних комплексів на територіях замкових споруд. Успішність такого підходу підтверджена досвідом замків-готелів Іспанії, Чехії, Угорщини, Польщі та деяких інших країн. Наслідування закордонного досвіду в українських реаліях має багато перспектив за умови певної регуляції з боку держави.

Також сильний вплив на збереження замків може мати поширення практики концесійних договорів. Багато прикладів успішного відновлення закордонних пам'яток після передачі у приватні руки свідчить про ефективність такої практики. В Україні угоди такого типу не набули наразі широкої популярності. Крім того, у зв'язку з недостатньою регуляцією з боку держави, деякі твердині, взяті в оренду бізнесменами, потерпають в руїнах. Проте є виняток - замок Сент-Міклош на Закарпатті, який орендує Йосип Бартош. Доля пам'ятки демонструє, що успішність концесійних договорів в Україні стосовно пам'яток архітектури полягає не стільки в матеріальній забезпеченості орендаря, скільки в наявності ідеї та прагненні розвивати свій регіон.

Крім того, нові можливості для відновлення замків може мати застосування моделі краудфандингу для збору коштів. Беручи до уваги успішний досвід французьких шато, можна зробити висновок, що ця форма залучення фінансових ресурсів є досить дієвою і має багато перспектив і в Україні.

Таким чином, в контексті збереження історико-культурного спадку репрезентація замкових комплексів відіграє дуже велику роль. За допомогою різних засобів може відбуватися ознайомлення з замком, привернення уваги суспільства до його проблем, сприяння процесу його фізичного відновлення. Важливим є також перейняття закордонного досвіду, зокрема віртуальна реконструкція, використання краудфандингових платформ, укладання концесійних договорів задля покращення стану замкових комплексів. Українські замки є ваговою частиною національного історико-культурного спадку, яка потребує фізичного збереження та суспільної усвідомленості у її цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Castle Kremenets. 3D Model [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://sketchfab.com/3d-models/castle-kremenets-9a37d08e979943feb14e8c63b317e38b?fbclid=IwAR2eB0jy-WnCI7GBmXZzto4S5IwX4aZOV3gsxXIbYeG1KZ2Pi_FkcANyDzM
2. Château de Chenonceau [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.chenonceau.com/>.
3. Chateau Mělník [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.lobkowicz-melnik.cz/en/>.
4. Chervonogorodsky castle._Червоногородський замок. 3D Model [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://sketchfab.com/3d-models/chervonogorodsky-castle--28aae75a6a9545a18555cb5c40245df7>.
5. Dartagnans [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dartagnans.fr/>.
6. Dreamstarter: краудфандингова платформа [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dreamstarter.com.ua/>.
7. Festung Kufstein [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://de.360tourist.net/view-tour/7457/de>.
8. Historic Hotels of Europe : About Us [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.historichotelsfeurope.com/about-us.html>.
9. Karim Aga Khan ne financera plus le château de Chantilly [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.capital.fr/economie-politique/karim-aga-khan-ne-financera-plus-le-chateau-de-chantilly-1359454>.

10. King of their very own castle: 6,500 strangers scrape together 500,000 euros to buy and restore crumbling one-time party palace in French [Електронний ресурс] // Mail Online. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-5148885/Strangers-club-buy-crumbling-French-castle.html>.
11. Na-Starte: краудфандингова платформа [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://na-starte.com/>.
12. Ukrainer Експедиція [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainer.net/expedition/>.
13. Ukrainian Castles with the Most Interesting Legends [Електронний ресурс] // discover-ukraine – Режим доступу до ресурсу: <https://discover-ukraine.info/articles/all/all/2404>.
14. Izi.travel [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://izi.travel/en>.
15. Бал Літньої Ночі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/434332873675932/>.
16. Бандерштат-2018 у цифрах [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://bandershtat.org.ua/bandershtat-2018-u-tsyfrah/>.
17. Бандерштат-2019 у цифрах [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://bandershtat.org.ua/news/bandershtat-2019-u-tsyfrah/>.
18. Блогер из Мостовского района воссоздал Новогрудский замок в игре Minecraft [Електронний ресурс] // Блог Гродно. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://s13.ru/archives/minecraft>.
19. Восени вийде один із найдорожчих фільм в історії українського кіно – “Довбуш” Олесья Саніна [Електронний ресурс] // Нове українське кіно. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cinema.in.ua/voseny-vyjde-odyn-iz-najdorozhchyykh-film-v-istorii-ukrainskoho-kino-dovbush-olesia-sa-nina>.

20. Віртуальний музей спадщини князів Острозьких [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://ostvr.com/uk>.
21. Державний історико-культурний заповідник «Буша» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://busha.com.ua/>
22. Замки Тернопілля. Національний заповідник [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.zamky.te.ua/zamki/>.
23. Замок Радомисль - офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.radozamok.com.ua/istoriya/istoriya-zamku.html>.
24. Квест "Таємниці Хотинського замку" [Електронний ресурс] // Хотин. Державний історико-культурний заповідник – Режим доступу до ресурсу: <https://khotynska-fortecya.cv.ua/novyny-ua/338/?page=3>.
25. Країна замків та фортець [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://konstryktora.nethouse.ua/>.
26. Креативная кампания “Одинак шукає музу” [Електронний ресурс] // Cases media. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://cases.media/case/kak-sdelat-milliard-okhvata-v-8-mi-stranakh-mira-pri-nulevo-m-byudzhete>.
27. Легенди замків України [Електронний ресурс] // eastbook. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eastbook.eu/ua/2013/08/30/legendy-zamkiv-ukrainy/>.
28. Моя країна [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/channel/UCDWeXLUk5XyE3iSsGAom6Jw>.
29. Мукачівська фортеця: паланок-гейт і феномен економічного успіху [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2513098-forteca-so-nadihae.html>
30. Над Кам'янцем вихідними літатимуть повітряні кулі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2551029-nad-kamancem-vihidnimi-litatumit-povitrani-kuli.html>.

31. На реставрацію Підгорецького замку збирають гроші на краудфандингу [Електронний ресурс] // The Village. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/265753-na-restavratsiyu-pidgoretskogo-zamku-zbira-yut-groshi-na-kraudfandingu>.

32. Обвал вежі у Червоногородському замку [Електронний ресурс] // Історична правда. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/short/516eb63378055/>

33. Палац графів Шенборнів [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://guide.karpaty.ua/uk/places/palaz-shenborniv>.

34. Пожежа в Нотр-Дам: комп'ютерна гра може допомогти при реконструкції згорілого собору [Електронний ресурс] // Unian. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/world/10518894-pozhezha-v-notr-dam-komp-yuterna-gra-moze-he-mozhe-dopomogtipri-rekonstrukciji-zgorilogo-soboru-video.html>.

35. Привиди Луцького замку [Електронний ресурс] // Хроніки Любарта. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.hroniky.com/news/view/13073-pryvydy-lutskoho-zamku-ta-vesillia-z-chortom-lehendy-shcho-maiut-volynske-korinnia>

36. Привиди Олеського замку [Електронний ресурс] // Замки та храми України – Режим доступу до ресурсу: <https://castles.com.ua/ghost.html>.

37. Прийом у маєтку Чечелів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/941802159351121/>.

38. Про фестиваль RespublicaFEST [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://respublicafest.com/about-festival-2>.

39. П'ять фільмів, які знімали у Старокостянтиніві та Самчиках [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://starkon.city/read/rayon/992/pyat-filmiv-yaki-znimali-u-starokostyantynovi-ta-samchikah>.

40. Свиржский замок: 6 ролей в фильме «Д'Артаньян и три мушкетёра» [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://zamki-kreposti.livejournal.com/7207.html>.

41. Середньовічний Фестиваль "Форпост" 2019 В Білгороді-Дністровському [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://motoclub.bike/m/events/view/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82-2019-%D0%B2-%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%96-%D0%94%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B C%D1%83>.

42. Спільнокошт: краудфандингова платформа [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://biggggidea.com/>.

43. У Києві відкриється інтерактивна виставка Ukraine WOW [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/kyiv/10723887-u-kiyevi-vidkriyetsya-interaktivna-vistavka-ukraine-wow.html>.

44. У Свірзькому замку на Львівщині знімають фільм про Олексю Довбуша [Електронний ресурс] // Твоє місто. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:

http://tvoemisto.tv/news/u_svirzkomu_zamku_na_lvivshchyni_znimayut_film_pro_oleksu_dovbusha_foto_103872.html.

45. У Тернополі створять 3D-моделі замків [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2459802-u-ternopoli-stvorat-3dmodeli-zamkiv.html>.

46. У відомій комп'ютерній грі помітили копію Луцького замку [Електронний ресурс] // Перший канал соціальних новин. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://pershyj.com/p-u-vidomii-kompyuternii-gri-pomitili-komiyu-lutskogo-zamku-41964>.

47. Фестиваль "Форпост" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.doroga.ua/Pages/Events.aspx?EventID=816>

48. Чортків: про все [Електронний ресурс] // Замки та храми України – Режим доступу до ресурсу: <https://castles.com.ua/ciortkiv.html>.

49. Чортків [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.zamky.te.ua/zamki/chortkivskij-zamok>.

50. 12 вартових : Соціальний проєкт про відновлення українських замків [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://12vartovykh.com/>.

51. 240 упоминаний в СМІ и 25 000 грн донатів с помощью Tinder. Кейс Rozenko Agency [Електронний ресурс] // Vector. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://vctr.media/svaypnut-i-zadonatit-33335/>.

52. 3D Прогулянка [Електронний ресурс] // Хотин.Державний історико-культурний заповідник – Режим доступу до ресурсу: <https://khotynska-fortecya.cv.ua/3d-progukyanka>.

53. 7 ruined castles across Europe, reconstructed [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.budgetdirect.com.au/blog/7-ruined-castles-across-europe-reconstructed.html>.

БІБЛІОГРАФІЯ

54. Bogdanowski J. Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte. - Warszawa - Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. - 612s.

55. Bonacini E. Digital heritage dissemination and the participatory storytelling project #iziTRAVELSicilia: the case of the Archaeological Museum of Syracuse (Italy) / E. Bonacin, D. Tanasi, P. Trapan. // Acta Imeko. – 2018. – №7. – С.31–41.

56. Bonacini E. Digital participatory tools for territorial promotion: the #iziTRAVELSicilia case study / E. Bonacini. // McGraw Hill Education. – 2018. – С. 417–436.

57. Dartagnans, cette start-up qui vole au secours du patrimoine français [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.challenges.fr/patrimoine/dartagnans-cette-start-up-qui-vole-au-secours-du-patrimoine-culturel-francais_564004.

58. Dill K.E. The Influence of Video Games on Youth: Implications for Learning in the New Millennium [Електронний ресурс] / Karen E.Dill // Lenoir-Rhyne College – Режим доступу до ресурсу: <http://www.oecd.org/education/ceri/39414891.pdf>.

59. Djurasevic S. Aman Sveti Stefan Resirt: A Challenge For Destination Management [Електронний ресурс] / Silvana Djurasevic. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/299101492_AMAN_SVETI_STEFAN_RESORT_A_CHALLENGE_FOR_DESTINATION_MANAGEMENT.

60. Getz D. Event tourism: Definition, evolution, and research // *Tourism Management*. - 2008. - №29. – С. 403–428.

61. Hanke K. The Medieval Fortress Kufstein, Austria-an Example for the Restitution and Visualization of Cultural Heritage [Электронный ресурс] / Klaus Hanke. – 2002. – Режим доступа до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/228605217_The_Medieval_Fortress_Kufstein_Austria-an_Example_for_the_Restitution_and_Visualization_of_Cultural_Heritage.

62. Messenger A. Exploring History: Can Video Games be Used to Teach History within an Educational Framework? [Электронный ресурс] / Andrew Messenger – Режим доступа до ресурсу: https://www.academia.edu/29415065/Exploring_History_Can_Video_Games_be_Used_to_Teach_History_within_an_Educational_Framework.

63. Photo-realistic 3-D Reconstruction of Castles with Multiple-Sources Image-based Techniques [Электронный ресурс] // Center for Scientific and Technological Research, ITC-irst, Trento, Italy – Режим доступа до ресурсу: <https://pdfs.semanticscholar.org/b311/d466e08c3a4bf50e3c6ce64c23bae6a33b0f.pdf>

64. Pierrakis Y. Crowdfunding: A New Innovative Model of Providing Funding to Projects and Businesses / Y. Pierrakis, L. Collins. // *SSRN Electronic Journal*. – 2013. - 24 с.

65. Povilaityte E. The Conservation History, Problems and the Rehabilitation of Lithuanian Medieval Castles / Edita Povilaityte. // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. – 2016. – №225. – С. 85–95.

66. Remondino F. 3D Virtual Reconstruction and Visualizatio of Complex Architectures - The “3D-ARCH” Project [Электронный ресурс] / F. Remondino // Center for Scientific and Technological Research, ITC-irst, Trento, Italy – Режим доступа до ресурсу: http://3dom.fbk.eu/sites/3dom.fbk.eu/files/pdf/remondino_etal_3darch09.pdf.

67. Várkonyi G. Reconstruction of Medieval Castles and Fortresses - Reconstruction of Medieval Castles and Fortresses [Електронний ресурс] / Gábor Várkonyi. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://www.academia.edu/8907174/Reconstruction_of_Medieval_Castles_and_Fortresses_-_Reconstruction_of_Medieval.
68. Алексеева О. В. Событийный туризм и ивент-менеджмент / О. В. Алексеева // Российское предпринимательство. – 2011. – № 6. – Вып. 2 (186). – С. 167–172.
69. Аносова В. Основні тенденції фортифікаційного будівництва замків Західної України (XV–XVI ст.) / В. Аносова. // Вісник Східноукраїнського Національного Університету імені Володимира Даля. – 2018. – №5. – С. 5–10.
70. Аніпко Н. Середньовічні замки і фортеці. Рекреаційно-туристське використання / Н.П Аніпко // Краєзнавство, географія, туризм. – №20, травень 2011. – С.15-18.
71. Артїшевський А. Деякі аспекти збереження і використання пам'яток старовини /А. Артїшевський // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. – 2007. – Вип. 4. – С. 392 – 395.
72. Берлач О. П. Принципи історико-архітектурного формування фортифікаційних комплексів Волині : автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. арх. наук : спец. 18.00.01 "Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури" / Берлач Олександр Павлович – Львів, 2008. – 18 с
73. Бойко В. Червоногородський замок-палац // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. — Т. 3 : П - Я. — С. 589.
74. Вовк К. Теоретична сутність поняття "подієвий туризм" та прикладні аспекти його використання / Катерина Вовк. // Проблеми і перспективи економіки і управління. – 2019. – №3. – С. 184–193.
75. Возницький Б. Про замки України. – Київ, 2011. – 575 с.

76. Ганусевич Н. Історія та розвиток фортифікації Микулинецького замку, пам'ятки архітектури XVII ст. // Археологія і фортифікація середнього Подністров'я. III Всеукраїнська наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський : «Медобори2006», 2013. – С. 133-137.

77. Грушевський М. Пересування культурно-національного центру на схід. / Михайло Грушевський // Історія української літератури / Михайло Грушевський. – Київ: Обереги, 1995. – С. 17–32.

78. Гугул О. Фортеці, замки і монастирі як краєзнавчо-туристичні об'єкти [Електронний ресурс] / Оксана Гугул – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/20954/1/151-152.pdf>

79. Жукова О.В. Музеєфікація замкових комплексів України як один з засобів їх збереження [Електронний ресурс] / О.В. Жукова // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини – Режим доступу: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Archeology/Archeometry/Heritage/CastlesMuseums.html>.

80. Закон України Про охорону культурної спадщини [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Київ, 2000. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

81. Замок Гольських 1610 р. м. Чортків Тернопільської області. // Замки та фортеці / – Київ, 2007. – С. 276–277.

82. Корсак Р. Перспективи використання замків у готельній індустрії України: досвід Чеської республіки / Роман Корсак. // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2019. – №24. – С. 11–16.

83. Крушинська А. В. Концесія як форма стимулювання інвестицій у туристичну сферу / А. В. Крушинська. // Університетські наукові записки. – 2018. – №67. – С. 357–367.

84. Лисий І. Вектори музеєфікації замків Івано-Франківської області / Ігор Лисий. // Військово-історичний меридіан:електронний фаховий журнал. – 2017. – №2. – С. 75–86

85. Макарау М. Да питання пра выкарыстанне тэрміну «данжон» (donjon) у беларускай гістарычнай літаратуры. / Максім Макарау // Гістарычны альманах. / Максім Макарау. – Горадня: Беларускае Гістарычнае Таварыства, 2001. – С. 54–68.

86. Мандрика М. А. Туристична анімація в середньовічних замках на прикладі замку «Паланок» [Електронний ресурс] / М. А. Мандрика // Наукове мислення – Режим доступу до ресурсу: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/36-soma-mizhnarodna-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/81-turistichna-animatsiya-v-serednovichnikh-zamkakh-na-prikladi-zamku-palanok?fullurl=aHR0cDovL25hdWthbS50cmhhZGEuaW4udWEvaW5kZXgucGhwL2tvcmluZlcmVudHNpamkvMzYtc29tYS1taXpobmFyb2RuYS1wcmFrdGljaG5vLXBpem5hdmFsbmEtaW50ZXJuZXQta29uZmVyZW50c2l5YS84MS10dXJpc3RpY2huYS1hbmltYXRzaXlhLXYtc2VyZWRub3ZpY2huaWtoLXphbWtha2gtbmEtcHJpa2xhZGktemFta3UtcGFsYW5vaw%3D%3D>.

87. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України / Орест Мацюк. – Львів: Центр Європи, 2005. – 200 с.

88. Мацюк О. Фортеці і замки України. / О. Мацюк. // Пам'ятки України. – 1991. – №2. – С. 23–29.

89. Мороз В. Замки і фортеці Тернопілля.— Тернопіль: Підручники і посібники, 2011.— 160 с.

90. Міщенко О. Розвиток подієвого туризму в м. Луцьку / Олена Міщенко. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2014. – №11. – С. 137–142
91. Оборонні споруди Галицької землі Руського воєводства як об'єкти культурної спадщини (1434–1772 рр.) : дис. канд. іст. наук : 26.00.05. – Київ, 2017. – 270 с.
92. Оконченко О. Значення терміну «замок» при дослідженні оборонної архітектури Речі Посполитої / О. Оконченко // Археологія та фортифікація середнього Подністров'я / О. Оконченко. – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2012. – С. 181–184
93. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. – Київ: Знання, 2007. – 575 с.
94. Поврозник Н. Г. Виртуальний музей: сохранение и репрезентация историко-культурного наследия / Н. Г. Поврозник. // Вестник Пермского университета. – 2015. – №3. – С. 213–222.
95. Раппопорт П.А. Древние русские крепости. - Москва, 1965. - 84 с.
96. Ремишило-Рибчинська О. Підгорецько-Пліснецькі монументальні комплекси // Галицька брама. – Львів. – № 10 – 12. – 2003. – С. 6 – 7
97. Романенко О. В. Дослідження гостинності сучасної європейської країни Іспанії / О. В. Романенко. // Географія та туризм. – 2012. – №20. – С. 116–122.
98. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні / М. Й. Рутинський. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
99. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 10. — С. 628.

100. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 3. — С. 218.

101. Шпарага Т. І. Замкові комплекси України та їх використання в туризмі / Т. І. Шпарага. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки.. — 2011. — №4. — С. 752–755

102. Яровий С. М. Реабілітація та концепція розвитку палацово-паркового комплексу "Садиба" у смт. Шарівка Харківської області / С. М. Яровий. // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. — 2019. — №3. — С. 103–110.

ФІЛЬМОГРАФІЯ

1. “Снігова королева” 1966. Кіностудія “Ленфільм”
Жанр: казка
Автор сценарію: Євген Шварц, за мотивами казки Андерсена
Режисер: Геннадій Казанський
Оператор: Сергій Іванов
Композитор : Надія Симонян
У головних ролях: Олена Проклова, Слава Цюпа, Євгенія Мельникова, Наталя Клімова, Микола Боярський, Євген Леонов.
2. “Сімнадцять миттєвостей весни” 1973. Кіностудія ім. М. Горького
Жанр: детектив, драма
Автори сценарію: Юліан Семенов, Тетяна Ліознова
Режисер: Тетяна Ліознова
Оператор: Петро Катаєв
Композитор: Мікаел Тарівердієв
У головних ролях: В'ячеслав Тихонов, Леонід Бронсвой, Олег Табаков.
3. “Д'Артаньян і три мушкетери” 1979. Одеська кіностудія
Жанр: музично-пригодницький
Автор сценарію: Марк Розовський
Режисер: Георгій Юнгвальд-Хількевич
Оператор: Олександр Полинніков
Композитор : Максим Дунаєвський
У головних ролях: Михайло Боярський, Веніамін Смехов, Ігор Старигін, Валентин Смирнитський.
4. “Тарас Бульба” 2009. “Арк-фільм”
Жанр: героїчна драма

Автор сценарію: Володимир Бортко

Режисер: Володимир Бортко

Оператор: Дмитро Масс

Композитор : Ігор Корнелюк

У головних ролях: Богдан Ступка, Ігор Петренко, Володимир Вдовиченков, Магда Мельцаж.

5. “Кріпачка” 2019. “StarLight Films”, “Film.UA”

Жанр: пригодницька мелодрама

Автор сценарію: Тала Пристаєцька

Режисер: Фелікс Герчиков, Максим Литвинов

Оператори: Сергій Ревуцький, Олексій Ламах

Композитор: Микита Моїсеєв

У головних ролях: Катерина Ковальчук, Олексій Яровенко, Станіслав Боклан, Ольга Сумська, Марк Дробот.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Кадр із фільму “Д'Артаньян і три мушкетери”(1979). Свірзький замок

Додаток 2

Кадр із фільму “Д'Артаньян і три мушкетери”(1979). Свірзький замок

Додаток 3

Кадр із фільму “Д'Артаньян і три мушкетери”(1979). Свірзький замок

Додаток 4

Кадр із фільму “Д'Артаньян і три мушкетери”(1979). Свірзький замок

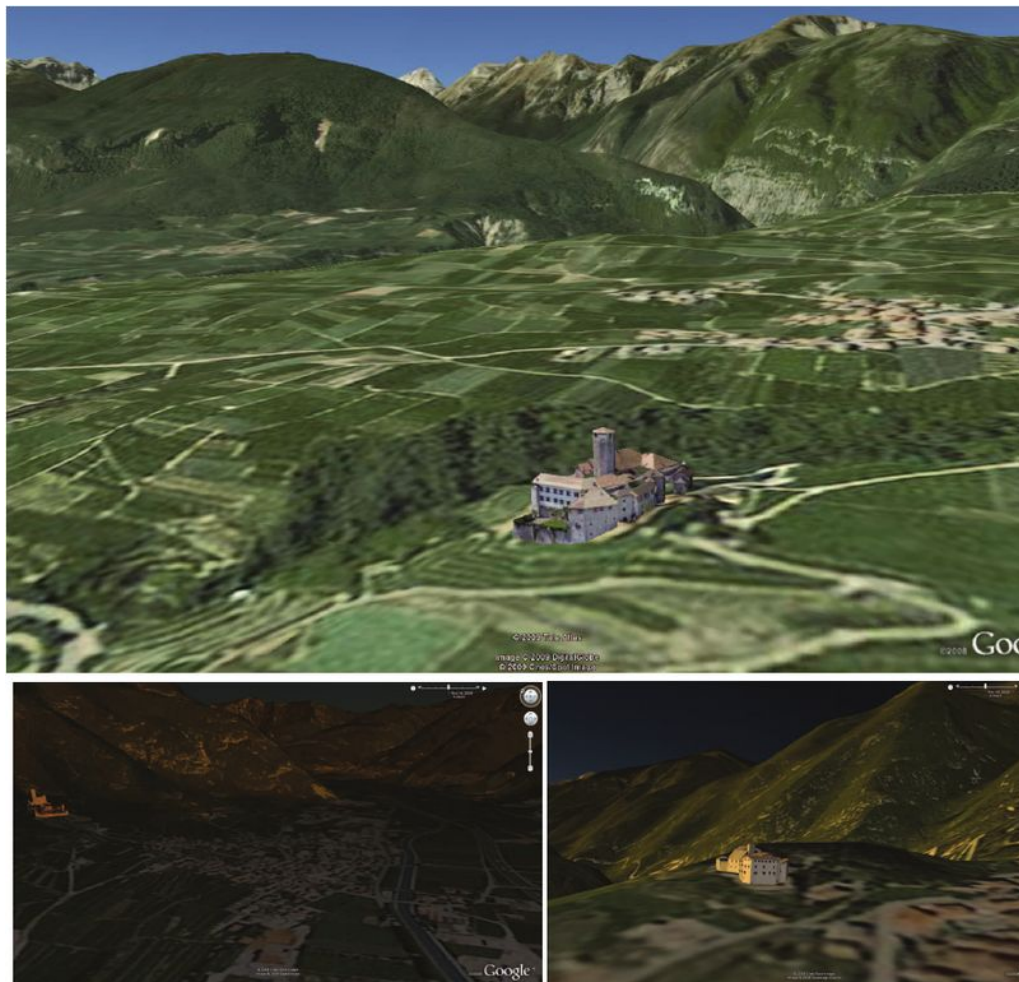
Додаток 5

Кадр із фільму “Д'Артаньян і три мушкетери”(1979). Хотинська фортеця

Додаток 6

Кадр із фільму “Тарас Бульба”(2009). Хотинська фортеця

Додаток 7

3D-моделі замків Валер, Авіо та Стеніко візуалізовані на платформі GoogleEarth [66].

Додаток 8

3D-модель італійського замку Стеніко з будівлями та мурами [66].

Додаток 9

Луцький замок у комп'ютерній грі "Відьмак" [46].